

ERDÉLYI MÚZEUM

XVIII. kötet.

1901.

III. füzet.

A millennium századában Erdélyben kihalt főúri családok s visszaemlékezés végső sarjai szereplésére.

(Második közlemény.)

IV. Pusztúl az arisztokrácia

Mielőtt az e czímen szárnyra bocsátott riadó tárgyalására tértem volna, hogy tartalmát kellő mértékre szállítsam, szellőztettem, hogy magyar s különösen erdélyi szempontból a főrangúakhoz a nagyobb nemesi családokat is számítjuk; kimutattam vezérlő szerepöket a társadalmi és politikai téren, felmutatásával a még élő családoknak, kik eddig is vezettek, s hivatva vannak a vezetést folytatni. Most a midőn a riadalom tárgyára térünk, a nélkül, hogy a politikai lapok hangja jogosultságát kétségbe vonnók, e téren hol, — haszintén emlék- és életirási alakban is — a történetírást szolgáljuk, azt az egyet sajnosan bár, de aláírjuk, hogy főúri családaink számban pusztúlnak.

Hogy pusztúl velök a szellem, porlik alattok a föld, inkább politikai és közgazdasági kérdés, mint történetírási. A szellemre nézve, Erdély megelégedéssel tekinthet a szerepre, mit Erdély fiai az irodalom és politika terén, vegyüek az Akadémiában és parlamentben, visznek. A földbirtokot véve, azon eredményre kell jutnunk, hogy nagy családainknak nem annyiban czímes része, mint a főnemesi családok lába alól porlik a föld.

Hogy arra mutassunk, mire a megdőbönt közszellem első tekintete esik, vegyüek, az arisztokrata családok kastélyaira, s hogy úgy czímezzük, kolozsvári főúri palotáira: úgy kell találnunk, hogy ha az első kategoriában jött is elő, de az utólsóban alig jött elő hanyatlás. Ha jött, oka, hogy Kolozsvár többé nem politikai fővárosa Erdélynek. Csakis társadalmi központja. Csak is várkastélyainkat véve, a gr. Bethlenek alsórákosi, bethlenszentmiklósi, bethleni,

bonyhai, keresdi, küküllővári, radnóti —, a gróf Bánffyak bonezidai, gyalui, válaszfúti —, a gr. Béliak uzoni —, a gr. Hallerek fehér-egyházi, kerelőszentpáli —, a Kemények gáldi, gerendi, vécsi —, a gr. Kornisok szentbenedeki, — a gróf Mikések marosújvári —, a gr. Telekiek gernyeszegi, paszmosi —, a gr. Toldalagiak szentdemeteri —, a br. Wesselényiek drági, hadadi, zsigó, a forradalomtól kimenekült kastélyai kevés kivétellel az utódok kezében vannak. A legnagyobb pusztulás a radnóti Bethleneknél történt. A mi kiporlott is, magyar kézbe esett. S ha Kolozsvárt szétnézünk: a forradalomra lejtött Bánfi, Bethlen, Bornemissza, Esterházi, Gyulai, Jósika, Kemény, Mikes, Nemes, Paget, Radák, Rhédei, Teleki, Zeyk, Wesselényi bárók, grófok utódai most is tartják posztójukat, vagy azok utódai kezében vannak. Ha nyárban nem is, de télen kedvenc lakóhelyük. Mindezen biztató kilátások mellett is, a végeredmény, az a közszellem, mi Boeszkai, Bethlen, a Rákócziak nyomán keletkezett, az a nemzeti hitvallás, kié a föld, azé az ország, dicsőség és hatalom, méltán hozta riadalomra a sajtót, a midőn látja, hogy éppen az első sorokban foly a pusztulás, azok között, kik lobogója alatt ősidőktől küzdenek. Mert számban, csakugyan pusztul az arisztokraczia.

Szám tekintetében azonban nem annyira az arisztokraczia, mint a nemesség felsőbb rétege pusztul. Pedig, hogy a Székelyföldet ne említsük, mily nemes szerepet vitt a nemesség megyéinkben. Különösen Hunyadban, Belső-Szolnokban, Küküllőben és Tordamegyében. A családok felosztották a megyei tisztségeket magok között atyafiságosan, birtok arányában, mint közterhet, mert a fizetés-reprezentálásra sem volt elég.

Kihaltak vagy nem hallatnak magokról azon családok közül, kik a 48-iki országgyűlésre még mint királyi hivatalosok regalist kaptak: az impérfalvi Balácsi, nagyvárad Baranyai, homoródszentmártoni Bíró, berivói Boér, nagyajtai Cserei, balázsfalvi Cserényi, s.-szentgyörgyi Daczó, nagyajtai Donáth, borbátvizi Farkas, hilibi Gál, homoródszentpáli Gedő, Jablonczai, karánsebesi Juhász, nagybaczoni Keresztes, paniti Nagy, radnótfái Nagy, barátosi Szabó, szenttamási Szalánczi, homoródszentpáli Szentpáli, szentháromsági Szeredai, tamásfalvi Túri, kövesdi Újfalvi ez ága, ötvenegyből 22.

A családok közül, kiket „Nevezetesebb családok“ című mun-

kámban, mint a millennium századában még szerepelt, kiemelkedet-
tebb családokat fölvettem, kihaltak, vagy nem szerepelnek: nagy-
pestyéni Alsó, szávai Almádi, borbátvizi Bája, belényesi Nagy,
nagybacsoni Bardócz, szentkatolnai Bíró, alsócsernátoni Bernáth,
bethleni Bethleni, esiki Bialis, koronavári Czák, esikszentgyörgyi
Czikó, borbereki Csiszár, maros-koppándi Fosztó, friesi Fekete,
szederjesi Fronius, harezói Gátfalvi, borosjenői Hegyesi, kézdiszent-
léleki Hodor, felsőbükkii Horváth, magyardéllői Jármí, Kakucsi,
berkeszi Katona, borbereki Komáromi, borosjenői Korda, belényesi
Kozta, altorjai Mike, oroszfaí Mikó, marosgezsei Mohai, galgói
Rác, ribiezei Ribiezei, enlaki Sala, szentmihályfalvi Szarvadi,
pogányváralyai Száva, küküllői Szentkirályi, nagyernyei Szócs,
aranyosrákosi Tötöri, alsócsernátoni Zámber, kalotaszentkirályi Zámbo,
lossádi Zudor, bágyoni Váró, hogy többet ne említsünk.

A gyérülés annál sajnósebb, mert nem importált elem, hanem
a haza földéből keltek ki. Van köztük, kinek soha sem ismerték
nemeslevelét; lejött mint tradíció, hogy ősfoglalás jogán szerezték
birtokukat.

V. A gróf és báró családok pusztulása.

Hogy mi, mennyi, mily arányban pusztult a millenium száza-
dában, annak mérlegelése végett, visszapillantást kell vetnünk arra,
mikor indult be Erdélybe a gróf és báró cím, hány grófi és bárói
család keletkezett.

A nemzeti fejedelmi kor csakis tudomást vett arról, hogy az
anyaországban ezímetes aristokrácia keletkezett. Csodaszámba
ment, a mikor a XVII. század elején egy Csáki gróf, s a XVII.
század végén Thököli, egy időre Erdélybe beszakadt. Ide a nemes,
nemzetes és vitélő s legfelebb tekintetes családok közé. Hol csak
a fejedelem nagyságos, s végül is, törvényhozás útján, csak is 11
nagyságos családdal mentünk az osztrák ház alá.

Erdélyi embernek a legelső grófi diploma 1685-ben jött, Teleki
Mihály részére, ki a hagyomány szerint kidobta az ablakon, vagyis
maga nem vette igénybe. A fejedelmi kor letűntével, 1696-ban,
három diploma jött, Apor István, Bethlen Miklós s Bánfi György
részére. Azután megindult az áradat. Úgy, hogy a mint félszázad
előtt számítottam, a forradalomig, 38 grófi, 54 bárói diploma jött

le. Mint az 1786-iki szabályrendelet megszabta, a gróf 3—4000, a bárói 2—3000 frt, a nemesség 1500 frt díjjal terhelve. Mi aztán a kedvet megesökkentette. Ezen létszámmal ment szembe a pusztulás.

A mennyiben a diplomák a birtok arányát is jelzik, fel kell említenünk, hogy Erdély a forradalom előtt magyar-, székely- és szászföldre oszlott, hét-hét megyével. A szászok kevésbé voltak fogékonyak ezen luxus iránt. Különbem sem fejlettek ki köztük nagy birtokok. A gróf Hallerek, báró Bruckenthalok, Löwenthalok vették igénybe, mint nagybirtokosok bevonultak a magyar arisztokráciába; míg Seeberg, s a millennium századában keltkezett Bedeus, Sälmen, Rosenfeld bárók távol maradtak. A székelyeket, a mellett, hogy büszkék voltak primori voltukra, a birtokarány is visszatar-tartotta. Mégis igénybe vették az Apor, Daniel, Henter, Szentkereszti báró s a Béli, Kálnoki, Lázár, Mikes, Mikó és Nemes grófi családok. Mit elősegített az, hogy a kilencz darabból álló Felső-fejérmegye pár foltja beszögellert a székelyföldre, s ezen területre bevitte a donacziót. A többi diploma a magyar megyékre esett, a hol nagybirtokok fejlettek volt ki.

Már az első század, melyben a csillaghullás lefolyt, nagyban megapasztotta a kiemelt családok számát. Egy részük mindjárt az impetráló személyében, vagy az első nemzedékben kihalt; mi katonákra esett, azok hazavonultak. A millennium századára éppen fele, 48 gróf és báró család jött le. Ezekből futják még pályájukat az Apor, Bálintit, Bánfi, Bornemisza, Györfi, Josika, Kemény, Orbán, Szentkereszti, Wesselényi báró, — a Béli, Beáten, Esterházi, Heller, Kornis, Kuun, Lázár, Mikes, Nemes, Teleki, Toldalagi, Toroczkai és Wass grófi családok.

Ellenben kivonultak, letűntek, legalább az erdélyi ágban kihaltak az Alvinczi, Diószegi, Henter, Huszár, Jozsinczi, Miske, Nalánczi, Radák, Rauber, Récesei, Splényi, Toroczkai báró, s az iktári Bethlen, Bánfi, Csáki, Gyulai, Kálnoki, Karacsai, Kemény, Kendeffi, Mikó, Petki, Rhédei, Rindsmaul és Toldi grófi családok. Ez annyi, mint a millennium századára lejött és élő 23, s a millennium századában kihalt 25 grófi és bárói család. Azonban az élő családokhoz számít, hogy a báró Bánfiak egy másik ága lépett a letűnt gróf Bánfiak helyébe; a gróf Toldiak örökbe fogadás útján mint Toldi-Horváthok tovább élnek, ide számítanak a gróf Kemények örökö-

sei, Klebesberg, Spanochi grófok; s a bárók számát emelik a században kiemelt Nopcsa, Zeyk s a Petricsevich Horváth bárók.

Sajnos, hogy ezek a számítások nem rideg statisztikai számok, nem holt történeti adat számba vehetők, hanem hulló levelek az élő nemzet fájáról. Csillaghullás. Magfa-dőlés. Nemes sarjak, családok, ősi erények pusztulása. Pusztulása azon családoknak, melyeknek utolsó sarjai a millennium századában fölkellették az önbizalmat, emelték s személyesen megnyitották az első magyar nemzeti színházat, mint vándor patrioták bejárva a megyegyűléseket, felgyújtották az ősi erények tiszteletét, végigküzdötték a forradalmat, alapították az Erdélyi Múzeumot, s az Emkét.

Ha csak a geneologia tudás vágyának kívánnék eleget tenni, egyszerűleg felsorolnám: melyik családi névnek ki volt utolsó örököse, s mikor zárta be családfáját. De azt gondolom, hogy ha a jókról, ha szinte nem családfáról hullanak is sírba, nem tagadjuk meg jó emlékezetünket: ha a köztörténet múzsája nem is, de családjaink sírjánál a kortársak a visszaemlékezés azzal az érzelmével állanak meg, hogy minden ősi családdal egy koronás tölgy zuhan le, mely nagyobb viharoknak volt kitéve, s ha mégis megállta a vihart, nevének megadjuk a tiszteletet.

E gondolattal fogtam tollat. De sem magamat nem ringatom, sem másokat nem kívánok abban a nézetben ringatni, hogy a midőn kihalt főrangú családainkat fel kívánom sorolni, s az utolsó sarj néhány vonását följegyzem, a fennebbi gondolatnak eleget tennék. Mindenik család egy külön tanulmány méltó tárgya. A mit hozni akarok, nem egyéb, mint egy — mondhatni — kortárs tanúbizonyossága a mellett, hogy minden család kipusztulása nemzeti veszteség. Mint a római mondta: nincs időm röviden, — nekem nincs hosszasan írni. A mit hozok, csakis emlék- és életírási töredékek, adomák.

A) *A Bánfi grófok gubernátori ága.*

(Kihalt 1858. nov. 7.)

Még a múlt század folytán Erdély leggazdagabb, legelőkelőbb családja. Döntő szereppel Erdély újabb történetében s különösen a két gubernátor Bánfi György korában. Kissé tragikus befejezéssel.

A mostan élő grófi és bárói Bánfiak még a XV. században

szétváltak. A grófi ág a Báthoriakkal, Károlyiakkal házасodva jönnek le. Ez az ág is a XVII. században ketté szakad. Dénes az Apafi alatt lefejezett, alapítja a gubernátori ágot, testvére Zsigmond alapítja a báróit: azt az ágot, mely korunkra lejőve, a majorátusokat alkotó b. Bánfi Albert utódaiban megy tovább; míg a másik ág Bánfi Miklós személyében gróffá lesz. A gubernátori ág javaiban az élő bárói és grófi ág osztozott.

A gubernátori ág alapítója, Bánfi *Dénes*. Tragédiája történetünk egyik tragikus mozzanata, a nemzeti fejedelemség végszakából, hol a török és osztrák párt egymást megsemmisíteni igyekezik. Bánfi Dénes mint osztrákpárti jut vérpadra, 1674-ben.

Fia I. Bánfi György († 1708 nov. 13.) az Apafiak után Erdély első gubernatora, főkormányzója, 1696 febr. 23-áról grófi rangra emeltetett. Már atyja Bánfi Dénes, mint Apafi fejedelem sógora sok birtokra tesz szert. Bánfi György már Erdély legnagyobb birtokosa, főura. Dézsi Lajos Misztótfalusi Kis Miklós életíratában kapzsi, jog, törvényt, igazságot nem tisztelő, lakomákat szeretőnek festi, ki örömösebb foglalkozott vadászattal s udvari bolondjával, mint a közügyekkel (107 l.). E színezésre a következő eset adta az alkalmat. Kis Miklós akadémiákra ment Amsterdámba, megtanulta a könyvnyomtatást, híres betűmetsző és betűöntő lett, kinyomtatta ott a Bibliát, a Zsoltárokat; a hogy hazajött, különösen Teleki Mihály pártfogása mellett, Kolozsvárt nyomdát alapított. Orthographiai újításaiért sok ellensége támadt; saját védelmére „Mentség“ czimű röpiratot ír, melyben többek közt gubernator Bánfi Györgyről megemlékezve, czélzást tesz, hogy neje bálványosváraljai malmából kiforgatta, végül is annak fele hasznát neki ígérte, s utánvetette, mindazonáltal, nem tudja, honnan vagy, hogy majd esztendeje leszen, hogy onnan csak 25 véka buzát adtaanak. A gubernator nem vitte sajtóbíróság elé, mi nem is volt, hanem mint főfő református ember, Kiss Miklós, mint papi rangban álló ember ellen, a zsinaton lépett fel, nem kisebbet követelt, mint hogy nyilvánosan ekklesiát kövessen, művének összes példányait megsemmítsék, írásban vonja vissza állításait, s azt nyomassa ki. S Kiss Miklós 1698 jun. 13-án megjelent a nagyenyedi zsinaton, ott a templomban a büntetést ki állotta. De életébe került, mert guttaütés s három évi élőhalottsága után 1702 márcz. 20 án meghalt.

Nevéhez fűződik a régi jó magyar világ utolsó lakodalmának emléke, melyet e lapok szerkesztője a f. évi február 18-án az EMKE jelmezbálján a színház helyiségeiben lejátszatott: szóban és képletekben, díszmagyarban. Azzal a kis különbséggel, hogy nem főzetett ezüst edényekben, mint Kálnoki Sámuel krónikájában (73. l.) följegyezte. De meg volt az előlköszöntő, menyasszony kikérése, nász-lakoma, menyasszonytáncz és bucsuztató, palotás és nászmenet.

A gyaluvári lakodalmat értjük, melyet 1702 nyarán gr. Bánfi György gubernator tartott Anna leányának, kit borosjenői gróf Székely Ádám vett el, fia az akkor nagyobb Zarándmegye nagy birtokosa Székely Lászlónak, kinek apja János. S a kinek Ádám fiában, a ki németből, francziából fordított, könyvtárát a vásárhelyi kollegiumnak hagyta, a család 1771-ben megszakadt. Még pedig úgy, hogy a mint a század elején járta, egy feltékeny olasz orvos bizonyos golyók nélkül bocsátotta ki házából.

Bánfi György fia, *György*, († 1735.) dobokai főispán.

Ennek fia, *Dénes*, Mária Terézia alatt, a más nagyok példáját követve reformátusból katolikus lett. Gyalui kastélyában lakott, legalább a szóhadgyomány onnan keltezi azt az adomát, hogy vadászat közben Pál gazda szőlőjébe vetődik, a gazda éppen metszi szőlőjét: bieskot vesz elő, ő is próbálja, de a legszebb termő galyak kárára. Pál gazda rá morgott. Ősszel megjöttek a csanádi hordók, kettőt Pál gazdának küldött, ki meghítta a jövő évre is szőlőmunkásának. Ennek fia

II. Bánffy *György* gubernátor, kinek gubrenátorsága, 1787—1822 között ép oly válságos időre esett, mint dédapjájé. Ez időkre esik az 1789-iki franczia forradalom, Napoleon császársága, az 1809-iki insurrectio, az 1811-iki pénzdevalvatio, az 1817—8-iki szűk esztendő. S az 1811-iki országgyűlésre következett az a korszak, mely Erdély alkotmányát mintegy felfüggesztette, adószedővel katona járt, s ujonezot kötéllal verbuváltak.

De kormányzósága idejére esik a nemzeti nyelv ébredése, Erdélyben az Aranka, később a Döbrentei irodalmi körének fel-lendülése; s különösen a kolozsvári nemzeti színház hosszas építése, 1821-ben megnyitása.

Gróf Bánfit azonban a legaulikusabb történezet sem vádol-

hatja azzal, mintha ezekben a nemzeti törekvésekben zászlót bon-
tott volna. B. Naláezi István, akkori gúnyvers gyártója szerint:

Hideg, fagyos, nagy úr, hazánk elefántja,
Hazánknak határit tapodja, nem szántja.

Neje Palm Josefa grófné. Ferencz császár, hogy akkori divat
szerint czímezzük, mert a magyar királyi czím feledékenységre ment
volt, s neje Carolina Augusta császárné, — kiről a kolozsvári
közkórház czímeztetett — az említett inséges években meglátogat-
ták Erdélyt. Augusta császárné, éppen a Bánfi palotában, nem
lehetetlen, hogy a ház szellemére czélozva mondotta egy bemutatott
erdélyi dámának: idegen nyelveket beszélni szép, de valakinek
nemzeti nyelvét nem tudni szégyen.

Nemesak az alkotmányra, a nemzeti nyelvre is szomorú idők
jártak. A főúrak családi nyelve német, mit a Dunántúli kasté-
lyok szele hajtott. Azonban a nemzeti irodalom felébredése fel-
ébresztette a nemzeti színügyet is. Aristokratáink fordították, irták
a színműveket, iskola végzett ifjak szintársúlattá verődtek, s Wes-
selényi Miklós, az idősb, a múlt század utolsó tizedében Mecena-
sukká állott be. Kolozsvárt akartak volna sátrat ütni, de gr. Bánfi
gubernátor s a gubernium német szintársúlat protektorává szegődött.
Abban az időben a színháztartási jog a városoknál volt, de a váro-
sok a gubernium alatt. Kolozsvár a magyar, a gubernium a német
színészet mellett. Színház még nem volt, a színház gr. Rédei László
házánál van, ki szintén német színügybarát. A magyar és német
társaság benne felváltva játszik, mindkettő bér mellett, de magyar-
nak a hónapok napjaiból vagy kevesebb jut, vagy a rosszabb napok
jutnak. Város, gubernium egyre torzsalkodik, a kolozsvári három
kollegium ifjúsága persze a magyar szintársaságok részén. Tünté-
tésre került. 1820. ápril 26-án, midőn főkörmányzó Bánfi György
nevenapja alkalmából a német társaság díszelőadást rendezett, a
színház ünnepi díszben úszott, a darab első felvonását lejátszották,
kezdeni akarják a második felvonást: hát Cortez Ferdinánd nincs
sehol, a sugókönyv a támláról eltűnt. Minden révezedésnek az lett
a vége, hogy más darabot vettek elő. Vegyes bizottság ült össze,
s ütötte a tettes nyomát. De a város és a közönség pártján volt,
végül is a tisztelettel jelentették, hogy kideríteni nem lehet. De
tán Bánfi is futni engedte. Magam is ismertem.

Így festik az emlékirók, de történetírói szemüvegen át Bánfi György gubernátor kedvezőbb világtításban tűnik fel. Abban a korban születik és nevedik, melyben a protestáns az udvar előtt gyanús, a katolikus annyi mint aulicus, az aulicus pedig inkább osztrák, mint magyar. Első érdeme, hogy a főkormányzóságot a Bucowoktól, Bruchenthaloktól magyar kézbe ragadta. Következett, hogy a bodzai vámnál beütött néhány töröktől annyira megijedt, hogy a guberniumot a szászok közül a magyarok földére indította. A mint Kolozsvárra megérkeztek, építette a mai Bánfi palotát, s a guberniumot itt felejteti segített. A palota építésével, mely sárfészken épült, hol a vásárosok kieresztő helye volt, megkezdette az úri paloták építését, elfogadásra szánt termekkel, titkos közlekedési alagútakkal ott a déli oldalon. S ezzel Kolozsvár óriási piacát színvonalra emelte, s érdeme, hogy az aristokracia fontosságát az udvarral felismertette.

Négy fiút hagyott maga után: György, Dénes, József és Ferenczet, de ott volt Bonczida, Válaszút, Gyalu, Örményes, Csánád s a többi tartozék. De az uradalmak összetartozandóságának, s a nagynevű Bánfi, a régi grófi ágnek hamar vége lett.

Dénes mint színiügybarát szerepel a kolozsvári nemzeti színház építése s megnyitása napjaiban P. Horváth Dániellel, s a város képviselőjével hármas intéző bizottságot képeznek. Neje b. Schilling Jozefa. Később Bécsben élt, 1854. jul. 5-én halt meg.

György, a legnagyobb fiú vezette be a hanyatlást. Mint ez ág minden férfia, ritka szép ember. Katonának nevelték. Mint ilyen az erdélyi 1809-iki nemesi insurrectionnak tábornoka. Mint gavallér katona költekezésnek adta magát, egy-egy kéjpohárért poharat töltött meg arannyal. Apja háromszor fizette ki adósságát. Először 150, azután 90, végül 80 ezer forintot. Mire atyja 1822-ben meghalt, a család mint tékozlót publikáltatta. A vége az lett, hogy 1832 egy hajnalán szederjes kárbonariját a Szamos partján, magát a habokban találták. Jóságai úgy meg voltak terhelve, hogy a család az öröklésről lemondott.

Utolsónak maradt *József*, ki a harminczes években gubernialis consiliarius, fogalmazója s helyette referense Bölöni Farkas Sándor. Szép magas barna férfi. Maga a nagyúri jószág. Nagy irodalombarát s könyvtár gyűjtő. A forradalom után ott élt bonczhidai

kastélyában, tiz holdas park közepett, híres istállóval. Nagy gazdagságának csak gyönyörét, de hasznát nem látta.

Mint könyvgyűjtőről szárnyra kelt, hogy mint irodalmi ritkaságot nagy pénzen megszerzi Dávid Ferencz beszédeit, kis ív-réthen. A felgyűlt könyvek díszes bekötése iránt rendelkezik. A könyv sem negyedré, sém folio. A legénye negyedréttűek alakjába szánja, s a könyvkötő minden figyelmeztetése daczára negyedréttűre alakíttatni át rendeli. Megtörtént a prokrusteszi műtét, a könyv lábából néhány sor áldozatul esett.

A gróf parkjába indul, kezében a „Hunyadiak kora“ egy kötetével. „Vágd fel“, mondja legényének. A gróf elhelyezkedik, kéri a könyvet. Átnyújtják felvágva fidibusznak. S a szelid lelkű grófnak csak annyi megjegyzése volt: „Nincs nekem igazam, ha eselédemet nem változtatom“.

Mennyire vitte a gróf eselédei állandósítását. Valaki megtalálta jegyezni, hogy „egy kopogó fejére talán mégis igen sok ez a eseléség; hisz nincs egy embernek ennyire szüksége“. „Ha nincs nekem, van nekik szükségök reám, különben nem viselnék azt a liberiat“.

S végül is ez a személyzete iránt túlhajtott humanitásnak adta meg az árát. A forradalom utáni években, ha gazdatisztje, lovászmestere vásárnapokon belépett ebédelni a vendéglőbe, nyomában volt a czigánybanda. Tányérozásról szó sem volt, repültek a tizesek. Negyvenhétben megbámúltam híres istállóját, a Cézárt, mit akkor Bethlen Domokos kedvéért kivezettetett; s 1854-ben szomorúan láttam Fejérvárt, hogy viszik a szerb fejedelem részére. S jött Kolozsvárra a hír, hogy a nagyszívű grófot 1858 nov. 7-én, annyi eseléd mellett, halva találták, úgy, hogy személyzete is csak pár óra múlva tudta meg. A nagynevű család utolsó sarja így zárta be a Bánfi grófok gubernatori ágát. Nőtlen volt. Mint valaki megjegyezte, II. Bánfi György gubernator fiai részére már kifogyott volt az attikai só.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

Régi erdélyi lakadalom.

— Mívelődéstörténeti korrajz, 3 képben.* —

Irta s összeállította: *Dr. Szádeczky Lajos.*

S z e m é l y e k :

1. Örömapa	8 Nászkisasszonyok (4)
2. Örömanya	9. Vőfély
3. Menyasszony	10. Udvari krónikás
4. Vőlegény	11. Előlköszöntők (4)
5. Főgazda	12. Vicegazdák (4)
6. Násznagy	13. Énekes apród
7. Nászasszony	14. Tréfas menyasszony
	15. Bolondos apród

(Menyasszony és vőlegény násznépe, szövőtneke: ifjak, étekgóók, innyadók, menyasszony és vőlegény hegedűsi stb.).

Történeti idő: 1702. Színhely: Gyalu vára

I. Szín.

A menyasszony kikérése.

I.

(Az örömapa házánál a lovagteremben, vagy leveles szímben jelen vannak az örön szülék, a főgazda bokrétás, aranyos bottal a kezében, az algazdák zöldre festett virágos botokkal s a menyasszony nászvendégei; az örömapa lábánál ül az ő tréfas, bolndos apródja).

A főgazda a vendégekhez:

Szép napra virradánk. Gubernator uram a régi szép szokások és rendtartások szerént kívánja megülni leánya lakodalmát. Hadd lássa a világ, hogy ő nagysága még a régi jó időkből való igaz hazafia és gyükeres főúri rend, a kit nem a hat esztendővel ezelőtt kapott grófi titulus tett úrrá.

* Elődták műkedvelők a kolozsvári nemzeti színházban az EMKE magyar jelmez-bálja megnyitójául 1901. febr. 18-án.

Mert hát nagyot változott a világ 12 esztendő alatt a fejedelemiség elmulása után a mi tündér országunkban. A régi gazdagságról kevély czifra koldússágra kezdünk jutni. Mióta a német bejőve, azótától fogva minden esztendőben új-új mód, avagy — mint az német mondja — *nij módi* vagyon. Mentől inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és czifrább paszomántos köntösökre vagyunkozunk. Régentén ritka volt az titulus, de kövér a vitulus; most a titulus kövér, de a vitulus ösztövé. A régi jó világban csak a fejedelem volt *nigyságos úr*, ma már olyan bárónk is vagyon, kinek az apja az eke szarvát fogta. Már az atyáink szokott eledelit sem ehetjük meg; német szakács kell főzzön különbnél különféle drága étkeket. Eddig reggeli kávé, herbathé, vagy csokolátának híre sem vala. Ha valakit *csokolátával* kínáltál volna, azt hitte volna, hogy a Fogarasföldi *Kucsulata* falut emlegeted.

Bizony a régi embereknek nem vala oly paszomántos gyomruk, mint a mostaniaknak. Ha ittanak is, nem kértek *glíz vájnt*, nem ismerték a kristály pohárt, hanem mázas kupákban, vagy arany-ezüst sellegekben adták be a bort s az aztán kézzől-kézre rendre járt. Még az én gyermekkoromban nem volt kristály-pohár, hanem arany és ezüst sellegek, 2–3 ejteles mázas fazekak, szép viaszos kupák, veres csuprok, ezekből ittuk a bort. Most már a régi magyar tánczokat is kezdik elhagyogatni s legény, leány czePELLIT járva, úgy ugrálnak, mint az kecskék. Így van ez már nagy Magyarországon is, a mint azt br. Palocsay György uram is megénekelte az ő versében. Hogy is szól az a vers, kegyelmed nyilván tudja historiás Cserey Mihály, krónikás uram.

Cserey Mihály:

A Palocsay uram verse ezt mondja:

Új idő, új világ, új élet, új ujság,
Az jó régi rend most kopott írás, óság;
Elfordúlt a világ, nincs a régi jóság...
E mostani módi lesz ebben bizonyság.

Most módira esznek, módira feküsznek,
A naphól étczakát, ebből napot tesznek,
Kártya, labét, pikét, ferbli véget érnek,
Az még az kakasok hajnalt énekelnek.

Már az étkekben is urak asztalánál
 Az sok pástétok közt majd étlen maradnál;
 Kávé, czukorkodli és herbaté bornál
 Jobb volna ha otthon te tokajit innál.

Főgazda :

Bizony felfordúlt a világ nagy Magyarországon is. Nem csoda: Tököly Imre a híres kurucz király nagy Törökországban számkivettetésben; Rákóczi Ferencz, Beresényi gróf Lengyelországban bujdosásban. Erdélyben is a német leve már az úr, a magyar csak sírva vigad. De itt még a régi módi szerint mulatunk. Úgy tartottuk meg az elmúlt őszzsel a kézfogást, gyűrűváltást és ugyanakkor az esketést is, a mint régi eleink dieséretes szokása vala. Tegnap megtartók a *sirató estét*, ma leszen a lakodalom. Várjuk is immár a vőlegény és násznépe érkezését, hogy a menyasszonyt haza kérjék. Ki tudja lesz e több ilyen régi módi úri lakodalom Erdélyben: mulassanak hát nagyságtok, kegyelmetek istenesen, magyarosan!

(Kivülről tárogató hangja hallatszik).

Szól is már a tárogató, melylyel a várnagy jelenti a vőlegény híradói: az előlköszöntők érkezését.

(Néhány előlköszöntő ifjú belép).

Előlköszöntő:

Istentől minden jót, jó egészséget kívánunk főgazda uram kegyelmednek násznépivel egyetemben. Egy két szavunk volna, kérjük meghallgatni:

Ádámot az Isten mikor teremtette,
 A szent házasságot még akkor szerzette,
 Egy ódala csontját Ádámnak kivette,
 Melyből Éva asszonyt mellé készítette.
 Maga vót a násznagy az egek királya,
 A mint azt Mózesnek szent históriája
 Bóvön elédja, bárki megvizsgálja.
 E szent rendelése az egek urának
 Tetszett Ádám atyánk sok maradékának,
 Mint pátriárkáknak, évangyelistáknak,
 Páratlan életet kevesen tartának.

Bizony boldognak is lehet azt mondani,
 Kit az úr jó társsal szeret megáldani,
 Sok példát lehetne itt eléhordani,
 Melylyel meg lehetne ezt bizonyítani.
 Boldog kinek vagyon hű, jó felesége,
 Mert a jó feleség a ház ékessége,
 Boldog kit így megáld Isten ő felsége!

Érdemes főgazda uram! Küldje minket násznagy uram s köszöntésével jelenti, hogy a vőlegény násznépivel Kolozsvárról ma reggel elkiindulván, immár Gyalu határába érkeztenek s kegyelmetekkel szömben lenni igyekeznek, hogy istenes szándékjokat, a menyasszony kikérését végbe vigyék.

Főgazda:

Hozta Isten előlköszöntő uramék kegyelmeteket s viszontag köszöntetjük násznagy uramékat ő kegyelmeket s jó szívvel várjuk násznépivel egyetemben. Ezt a selleg bort köszöntöm kegyelmetek egészségére.

(A kancsó bort kézről-kézre adva megiszszák).

Bolondos apród:

Száz szónak is egy a vége,
 Bort ihatnék ez a gége.
 Igyunk, igyunk egy keveset,
 Hadd oszoljon a kereset.

Főgazda:

Mielőtt peng, mint örömondók visszatérnének kegyelmetek, fordúljanak vagy hármat a nászoló kisasszonyokkal. Hegedűs! vond rá a vőlegény nótáját, hogy:

Szeretem én személyedet
 Gyönggyel kivarrott melledet.

(A zenészek ráhúzzák a „Szeretem én magát nagyon“ dallamú nótát s az előlköszöntők hármat fordúlnak, lassú magyart tánczolva, a menyasszony nász-kisasszonyaival).

Főgazda:

Bácsúzóúl köszöntsünk egy selleg bort a vőlegény és menyasszony egészségéért.

Bolondos apród:

Gyalu város híres város,
 Van benne bor, négy dénáros.
 Olyan édes, mint a méz,
 Ki kit szeret, arra néz.
 (A kancsó rendre jár)

Főgazda:

Isten áldja kegyelmeteket! Hozza Isten a násznépet jó szerencsével!

(Az elölköszöntők eltávoznak).

Addig penig vicegazda uraimék üdőtöltésül forgassák meg a nászoló leányokat. Hegedűsök vajdája! vond rá a násznagy uram nótáját, hogy:

Török bársony süvegem,
 Most élem gyöngy életem.
 Apor István a nevem,
 Menyasszonyért gyér velem.

(A vicegazdák táncz közben szót adnak a táncznak):

- I. Ez az élet úgy sem sok,
 Használják az okosok.
- II. Ez az élet minket illet,
 Nem a régi öregeket.
- III. Heje huja lakodalom,
 Magam is megházasodom.
- IV. A kinek ma kedve nincs,
 Annak egy csepp esze sincs.

Tréfás apród:

Eb fél, kutya fél,
 Míg az ipam, napam él.

II.

(A vicegazdák tánca után ágyúörgés jelzi a vőlegény násznépe érkezését. Kívül megszólal a vőlegény hegedűsei zenéje. Az ajtó feltárul s kezdődik a bevonulás. Elöl jő a násznagy, utána a vőlegény, ezután a vőfély s a férfi násznép. Azután a nászasszony, utána a nászkisasszonyok s a női vendégek.)

Násznagy:

Dicsőség menyekben az egek urának,
Áldás és békeség e ház gazdájának,
A háza népének, vendégseregének,
Kik e nászünnepre összesereglének.

A szent házasságot maga szerzé Isten,
Menyasszonyt kikérni vagyunk mi is itten.
Kérjük azért szépen az örömszüléket,
Adják ki minékünk kedves gyermeköket.

Vőlegénye várja, mint galamb a párját,
Rózsából készített feje alá párnát.
Legyenek hát egy pár mai naptól fogva,
Örömet bánatot egymással megosztva.

Főgazda:

Ha Istentől úgy vagyon elrendelve, hát én elrontója nem lések,
sőt a mi tőlem kitelik, mindent elkövetek az ő boldogságukért.
Hozzák be hát a menyasszonyt.

(Két nászkisasszony kézen fogva bevezet egy vén asszonyt).

Főgazda:

Im itt a menyasszony édes násznagy uram, kissé megváltozott,
megsütötte a nap, de a hív szeretet csak a lelket nézi s lelke fehér
maradt, mint a szép patyolat.

Násznagy:

Megbocsát kegyelmed, jó főgazda uram: a mi menyasszonyunk
mint a liliomszál harmatos mezőben, mint a sólyom madár a
vadász ölében, tűz villog, nap ragyog mind a két szemében. Kit
kigyelmed kínál, attól szavunk eláll.

Főgazda:

Lám, mily válogatós a vőlegény uram,
Nem csak leányt keres, de szépet is akar.

Itt van hát egy másik, fiatal is, szép is,
Hiszem, hogy ez osztán a kedvire lesz is!

(Elővezetnek egy szép kisasszonyt).

Násznagy:

Fiatal is, szép is, azt nem tagadhatom,
De az áldást reá erre se adhatom.
Már mi a mienktől el nem tántorodunk.
Bárkivel kínál is, csak annál maradunk.

Főgazda:

Az igaz szeretet megállja a próbát:
Hű szív megérdemli igaz menyasszonyát.

(A nászkisasszonyok bevezetik a menyasszonyt).

Itt van egy harmadik, ezt tán elfogadják,
Jó szívvel, mint a hogy a szülei adják!

Násznagy:

Ez már az igazi, a *mi* menyasszonyunk,
Kit a vőlegénnyel örömmel fogadunk.
Tenyerünkön hordjuk, bútól, bajtól védjük,
Még a napsugártól, szellőtől is féltjük.

Főgazda:

Legyenek hát egymáséi, legyenek boldogok, hogy elmondhassák,
őszülő fürtökkel is a régi szép nótát, hogy:

Áld meg isten azt a papot,
A ki minket összeadott!

De még mindörökre egymásé lennétek.
Igyunk rá áldomást, ott benn vár az éték

Tréfás apród:

Ma léssen nagy dinom dánom,
Holnap aztán szánom bánom!

(A hegedűsök ráhuzzák az „Áld meg Isten“ nótát, a nászasszony s nászkisasszony a menyasszonyt közre fogják, a vőlegény vendégei közé viszik, a vőlegény eléáll, megfogja a menyasszony kezét s a főgazda vezetése alatt párosával megindulnak a másik terembe, a terített asztalok felé).

(A függöny az elvonulás közben legördül).

II. Szín.

A nászlakoma.

(A színpadon 2 terített asztal, külön a vőlegény, külön a menyasszony vendégei számára. A vőlegény asztalánál főhelyt ül a vőlegény, mellette balra a menyasszony, a ki nem eszik, csak könnyez, és szeméit törölgeti. A vőlegény után ül a násznagy, a vőlegény atyja, a vőfély s a férfiak rendre, érdem szerint. Az asztal tulsó oldalán szemben a menyasszony után a nászoló asszony, a vőlegény anyja, nászkisasszony és rendre a többi asszonyok, kisasszonyok. Az örömatya asztalánál főhelyt az örömszülék ülnek, köztük a főgazda, mellettük külön sorban a férfiak, külön a nők, rang és érdem szerint. A vicegazdák a zöld pácákkal az asztal körül járnak s kínálkoznak. A színben két „muzsikáló szék“ a vőlegény s külön az örömatya muzsikási számára. Nehány pohárszék arany ezüst kupákkal, serlegekkel stb. Zene szó közben — „Szederinda levél“ — gördül fel a függöny.)

Főgazda: (Megáldja az asztalt.)

Uraim, asszonyim! terítve az asztal,
Azé a dicsőség, kit minden magasztal,
Áldassék szent neve, kitől jó az áldás . . .
Lásson hozzá kiki, ne várjon kínálást.

I. Vicegazda: (Zeneszó mellett vezet be a levest hozó étkefogókat s így kínálja.)

Itt van násznagy uram az első tál éték,
Ennél jobbal régi élénk sem éltek,
Az udvari kukta megfűszerszámozta
Sáfránnyal, gyömbérrel; jól meg is szózatta:
Lássanak hát hozzá kegyelmetek frissen,
Jó appetitussal, kívánom szívesen!

(Az étkefogók leteszik a tálakat, a vicegazdák kínálkoznak. A második tál ételt, a tehénhúst így kínálja a)

II-ik Vicegazda:

Itt van a *tehenhús*, mártással tormával
Jobb ez mint a hering a vereshagymával,
Ábrahám ilyenél éle Sárájával,
Azért élt oly soká élete párjával,
Rajta tehát ebből mindnyájan egyenek,
Jó nagy szeleteket tányérra vegyenek,

Erre bővön mártást, de sót is tegyenek,
 Húzd rá Laji komám, vígan hogy legyenek!
 (Zene szó mellett „Kék eres a szőlő level”, hozzák be a bort.)

III-ik Algazda:

Szív-vidámításra Isten a bort adta,
 A mint a zsoltárban szent Dávid mondotta,
 Azért jó uraim a borból igyanak,
 Köszöntsék a kancsót, el ne aludjanak!

Bolondos apród: (Meggóstonja a bort s így replikáz.)

Bort iszom én nem eczetet,
 Azt a korhely mindenedet,
 Idd meg magad a czankódat,
 Kollintsák meg a tarkódat!

Főgazda: (felköszönti a násznagyot.)

Apor István uram, ország kincstartója, olyan kineset kért ki kegyelmed ez máj napon gubernátor uram kineses házából, a mely neki a legdrágább volt. Úgy őrizték azért kegyelmetek, hogy az a kines aranyból is gyémántból is drágalátosabb. Légyen kegyelmed munkáján Istennek áldása, násznagy uramat az Isten sokáig megtartsa. Vivát!

(A násznép is: Vivát! vivát!)

Bolondos apród: (felkelve az asztaltól énekl.)

Ez a pohár bújdosik,
 Éljen a barátság!
 Kézről kézre adatik,
 Éljen a barátság!
 Éljen, éljen, éljen az,
 Éljen köztünk az igaz,
 Éljen a barátság!

(A muzsikások a végső sorokat rázendítik s a férfiak énekkel kísérik.)

(Hozzák a kolozsvári káposztát)

IV-ik Algazda: (így ajánlja)

Itt a jó *káposzta* a friss disznóhússal,
 Jól megeszkábálva, mint a szekér gúzsza,

Ez a magyaroknak híres eledele,
 Mit Mátyás király is jóízűen nyeldele,
 Úgy örül jó gazdánk, ha vendégi esznek,
 Jó nagy porziókkal ebből is bévesznek.

(A hegedűsök ráhúzzák a „Nézz rózsám a szemembe” nótát.)

Főgazda: (Felköszönti a vőlegényt és menyasszonyt.)

Érdemes nászsereg egy pár szót szöllanék:
 Vőlegényt, menyasszonyt éltesse a nagy ég,
 Virúljon az új pár, mint Hebron rózsája
 Boldogság és áldás szálljon mindig rája!

(A násznép együtt kiáltja):

Vivát, vivát, vivát!

Énekes apród (kobozzal kezében):

Uraim, asszonyim, ha meghallgatják, elmondom Gyalu városa
 és az első gyalui menyasszony regéjét

(Halljuk! halljuk!)

A havas tetején fúj az északi szél,
 Fenyők zizegése tündérregét mesél:
 Ott élt Gyalu király s tündérszép leánya
 Hideg-Szamos felett magas sziklavárba.

Jöttek a magyarok: Tuhutum vitézi,
 Gyalu király hallja s tétlenül nem nézi:
 Összeszedi seregét s Almás vize partján
 Vitézül szembe száll, de elvész a csatán.

Szép leánya várja, de hiába várja:
 Magyarok kezébe kerül Gyalu vára —
 Ő a havasra fut, hol *Marisel* van most,
 Forró könnyeitől lett a *Meleg-Szamos*.

Ott akadt reája ifju vezér Gyula,
 Szivők egymás iránt szerelemre gyúla:

Össze is kelének, népük összebékélt,
S ezer esztendeje, hogy együtt itten él.

Hideg- s Meleg-Szamos akkor szakadt egybe,
A boldog ifjú pár sem maradt a hegybe:
A sik völgy peremén építuek új várat —
A mostani Gyalu kastélya így támadt!

Bolondos apród:

Nem házasodom meg soha,
Nem leszek asszony bolondja,
Hogy engem egy asszony
Kommandirozgasson,
Olyan nines a sifonérba!

(A hegedűsök ráhúzzák a fennebbi nótát.)
(Hozzák a 4-ik fogást: a pulyka-kakast.)

I. Vicegazda: (így kínálja)

Pulyka-kakast hoztam, egész taréjával,
Jó puhára főve, apró rizskásával,
Nem gondola gazdánk a szegény tikokkal,
Vendégit traktálja ő gavallérjokkal,
A szakácsasszonyunk erősen esküszik,
Hogy mióta a szép nap alatt sütközik,
Még ennél jobb ízű eledelt nem kóstolt,
Pedig hetven éven már keresztül rostolt.

(A muzsikások ráhúzzák a „Debreczembe kéne menni“ nótát.)

Főgazda:

Köszöntöm serlegemet nászasszonyom, nászkisasszonyom, vőfély
uram és a vőlegény s menyasszony vendégserege egészségére. Ki
pártában nagyon, viselje boldogan, a ki már pártátlan, boldogsága
legyen pártatlan! Vivát! Vivát! Vivát!

(Zene: „Egyszer esik esztendőben karácsony.“)
(Hozzák az ötödik fogást: a disznóhúst.)

II-ik Vicegazda :

Itt van a *gyeptúró*, téfellel, tormával,
 Őseit megmenté Noé a bárkával,
 Disznó a szerencsét más számára hordja,
 Most is, hogy megegyék, nincsen egyéb gondja!

Bolondos apród:

Húzd rá cigány disznót adok,
 Nem túrja fel az udvarod :
 Kolbászból csinálhatsz vonót,
 Sonka-esontból tárogatót.

(Zene: „A mikor még legény voltam.“)

(A násznagy, vőlegény és vőfély fölkelnek s egy serleget teli borral rá köszön-
 tenek a főgazdára, örömatya és örömanya egészségére s azt hárman megisszák.)

A násznagy:

Szívünkéből köszöntjük a serény főgazdát,
 Véle a menyasszony boldog örömatyját,
 S hű élte párját, a jó örömanyát :
 Kiáltsa mindenki háromszor, hogy vivát!

(*A násznép*: Vivát, vivát, vivát!)

Bolondos apród:

Szóllótóke, szóllómagnak ez a levecskéje,
 Dicsértessék Bakhús isten drága nevecskéje,
 Ej, haj igyunk rája, úgy is elnyel a sír szája,
 Ott lesz fáradt testünk csendes tanyája.

(A hegedűsök ráhúzzák a fenti nótát, s a férfi vendégek eldalolják a két utolsó sort.)

(Hozzák hatodik fogásúl a ludas-kását.)

III-ik Vicegazda :

Uraim, asszonyaim, itt a *ludas-kása*,
 Az asztalra tészem, hogy mindenki lássa,

Tekintsük ezt is úgy, mint Isten áldását,
Nem ehetünk mindig töpörtyús pogácsát,
Szakácsnénk vigyázott, nem főzte kozmásra,
A kinek nem étel, nézzen a padlásra.

Bolondos apród:

Kása nem étel,
Tót nem ember,
Gulyáshús, derelye,
Magyarnak ereje!

(A hegedűsök ráhúzzák a „Legyen úgy, mint régen volt“ nótát.)
(Behozzák a süteményt.)

IV. Vicegazda:

Itt vagyon *tortáta*, sok finom *sütemény*,
Nincsen ebben mustár, sem pediglen kömény,
Porhanyó, jó ízű, édes mint a színméz,
Mindjárt megkívánja az ember, ha ránéz,
Kívül bévül meg van erősen czukrozva,
Mint a borbély legény meg van púderozva,
Malozsaszóllóval beparfümérozva,
Nem kell ennek kés se, mert meg van hámozva.
(Zene.)

Főgazda:

Étel után asztaláldás,
Ideje már a fölállás.
Ettünk ittunk, jól mulattunk,
Mozog már a föld alattunk;
Vonj rá vajda egy szép nótát
S járjuk a menyasszony tánczát.

De asztalbontás előtt, ősi szokás szerént, emlékezzünk meg
mi édes hazánkról is. Cserey Mihály krónikás uram, kegyelmedé a szó!

Cserey: (kiállva a középre.)

Gyász ének a magyar nemzetről.

Emlékezem szegény Magyarországról,
Abban lévő számkivetett urakról —
Legfőképpen gróf Rákóczi Ferenchről.

Nagy árultatás esett országunkban
 És czitáltatják urakat udvarban,
 Hogy megtudják: kitől esett az jobban?
 Fogva viszik ki Kassáról Szirmaít,
 És Munkácsból az ifjú gróf Rákóczit,
 Hogy ne kövessék atyjoknak nyomdokit.
 És Szirmaít viszik Német-Újhelyben,
 És gróf Rákóczit fogva tartják Bécsben,
 Szabadságát óhajtja csak szívében.
 De a jó istennek volt reá nagy gondja,
 Rákóczit tömlőczben sokáig nem hagyja,
 Csodálatos képen el-kiszabadítja.
 Bújdosik az óta nagy Lengyelországban,
 De nem marad ott sem soká árvaságban,
 Magyarok istene visszahozza onnan!

Bolondos apród: (közbe kiáltva.)

Magyar ne higj a németnek,
 Akármivel hitegetnek,
 Adjon bár oly nagy levelet,
 Mint a kerek köpenyeged
 S pecsétet üt olyat rája,
 Mint a holdnak karimája:
 Nincsen abban semmi virtus,
 Verje meg a Jézus Krisztus!

Cserey:

Azért ne csüggedjünk,
 Kétségbe ne essünk,
 Megvirrad még valaha,
 Nem lesz mindég éjszaka,
 Eljő Rákóczi, Bercsényi,
 Vitéz magyarok vezéri:
 Megfűjják a tárogatót,
 Szabadságra hívogatót!

(Bercsényi tárogatós nótája s a Rákóczi-induló mellett bomlik fel az asztal. A násznagy vezetése alatt a vőlegény — a főgazda vezetése alatt a menyasszony vendégei párosával elvonulnak az asztalok közt a színen. A függöny legördül!)

III. Szín.

A menyasszonytáncz.

(Zene-szó közben gördül fel a függöny. A főgazda beszéde után szép ceremoniókkal tánczot kezd osztani. Az első tánczot járnak: a násznagy a nyoszolyó asszonnyal, a vőlegény a menyasszonnyal, a vőfély a nászoló kisasszonnyal. Hármat tánczolnak.)

Főgazda:

Eddigélé mindenké ékesen és szép renddel folytanak. Illendő, hogy a tánczban is kövessük ősünk szép rendtartását. A posteritás úgyis a „három a táncz-“nak talán csak a hírét fogja hallani. Ki tudja unokáink száz esztendő múlva micsodás német vagy gallus impériumi köntösben fogják járni a keeskeugrásos tánczokat. Az unokáink unokái meg kétszáz esztendő múlva legföljebb ha teátrumban fogják látni a szép palotást. Kérem tehát szeretettel, tartsuk meg a régi jó rendtartást. Patientia! Mindenkinek elkövetkezik az ő sorja, régulája.

Mostan következik násznagy uram táncza,
Ki három a tánczot nászasszonnyal járja,
Vőlegény s menyasszony, vőfély s nászkisasszony
Kelmateknek én a tánczot im' kiosztom!

(A felhívottak három fordulót tánczolnak.)

(Második táncz az örömatya táncza az örömanyával s két pár gyermekével, vagy atyjafiával.)

Főgazda:

Örömatya táncza az örömanyával
Következik mostan szépen párosával,
Két pár atyjafia tánczolnak utána;
Nem lát ily jó kedvet többet Gyalu vára!

(A menyasszony ezalatt eltávozik a nászasszonnyal s kisasszonnyal.)

Főgazda:

Szabad a táncz, kinek tetszik,
Míg a menyasszony öltözik,
Három a táncz halálíg
Ej haj világos,
Ej haj viradtíg!

Bolondos apród: (a míg a párok tánczra felállnak.)

Ej hajh magyar ember
 Össeüti bokáját,
 Általkarolja
 Kedves babáját
 S büszkén kiáltja:
 Három a táncz halálíg,
 Ejh hajh világos,
 Ejh haj virradtig!

(A násznép tánczra kel s az ifjak szót adnak a táncznak, amint következik.)

Vőfély:

Járom, járom, addig járom,
 Míg ki nem dől az én párom.
 Járom, járom, addig, addig,
 Kivilágos kivirradtig.

Előkészöntő:

A sarkantyúm taréja
 Szekfűből van kirakva,
 Ha szeretóm meglátja,
 Rózsával fut utána.

Bolondos apród:

A sarkantyúm taréja
 Puliszkából van rakva,
 Ha a mokány meglátja,
 Turóval fut utána.

I. Vicegazda:

Eszemadta kis barnája,
 De sok csókot raktam rája
 Mind hiába.

II. Vicegazda:

Adj egy csókot hódvilágon,
 Úgy se adsz a más világon.

III. Vicegazda:

Se nem kicsi, se nem nagy,
Éppen hozzám való vagy.

IV. Vicegazda:

Kicsi nekem ez a ház
Kirugom az oldalát!

(A menyasszonyt átöltöztetve behozzák. Haja kifonva, leeresztve, pántlikával felczifrázva, fején virágkoszorú. A hegedűsök vonni kezdik a Menyasszonytánczát.)

Főgazda:

Itt van a menyasszony! Násznagy uram tiszte,
A menyasszonytánczot eltánczolni véle!
El is búcsúztatni atyjától, anyjától,
Leánytársaitól, atyjafiatól.
Aztán hadd repüljön a kis sólyom madár
Hű párja fészkebe, hol boldogsága vár.

Násznagy: (A menyasszonynyal kettőt-hármat fordúl s kézen fogva oda viszi, hol a menyasszony apja, anyja, atyafiai vannak, ott elbúcsúztatja.)

Vajda! Hegedűdnek álljon meg zengése,
A sarkantyúknak is szünjön meg pengése,
Mielőtt elvinnék a ház virágszálát,
Hadd mondok helyette én el búcsúzását.
Nem fojthatja ő el igaz zokogását,
Azért mondok én el szíve óhajtását.
Előbb is te hozzád nyujtom én szavamat
Kedves édes apám, én búcsúzásomat,
Mert te isten után viselted gondomat
S mostan is sajnálok tőled válásomat.
Azért hát kívánom, hogy az Úr áldását
Szállítsa rád, miként bő víz áradását
S a mikor elvégzed életed folyását,
Adja meg lelkednek örökös szállását!

(A menyasszonyt atyja megöleli s megcsókolja.)

Az I. Nászkisasszony (így búcsúztatja el a menyasszonyt anyjától):

Kedves szülőanyám, már te hozzád térek,
Míg új szállásomra te tőled elérek,

Áldást Istenemtől én te reád kérek,
 A kit én szivemből szüntelen dicsérek :
 Kedves dajkám voltál, szüntelen szerettél,
 Jóra tanítottál, a rosztól intettél,
 Mint szerető anya velem cselekedtél
 Most pedig szárnyamra engemet eresztél.
 Látod édes anyám elvisznek mellőled,
 Bocsánatot ezért most kérek te tőled,
 De ha elmegyek is, jó szülém, mellőled,
 Jó gondolatom lesz mindenkor felőled.
 A mennyei atya légyen mindig véled,
 Valamig életed e világon éled,
 Mikor pedig élted a menynyel cseréled,
 Adja meg Jézusod te örökös béred !

(A menyasszonyt édesanyja megöleli s megcsókolja.)

II. Nászoló kisasszony (a menyasszonyt így búcsúztatja leánytársaitól):

Kedves lánybarátim hozzátok fordulok
 S ha reátok nézek ugyan megújúlok,
 De azon szivemből már nagyon búsúlok,
 Hogy seregetektől más útra indúlok.
 Nem lesz már veletek többé mulatásom,
 Már uram házánál lészen maradásom,
 Amint uram fűjja úgy lesz tánczolásom,
 Jaj be hamar elmúlt az én leányságom !
 Az Úr ti nektek is jó, hív társat adjon,
 Uratokkal együtt soha el ne hagyjon,
 Áldása Istennek rajtatok maradjon,
 Végre az egekbe magához fogadjon.

III. Nászoló kisasszony (elbúcsúztatja a főgazdától, násznagytól):

Végül jó főgazda s édes násznagy uram,
 Kelmetekhez hangzik a búcsúzó szavam.
 Az isten segítse, a ki ott fenn lakik,
 A kihez minden szó a menybe felhallik.
 Más útra térek most, van már hitestársam,
 Éljenek boldogúl, ez utolsó vágyam.

(Ezután a vőlegény így üdvözli menyasszonyát.)

Vőlegény (vagy helyette a vőfély a menyasszonyhoz):

Szerelmes Annám! Gyenge violám,
Piros rózácskám, majoránnácskám,
Szép természetű és jó kedvű sólyom madárkám!
Szállj bátran én kezemre,
Hozz örömet szívemre,
Ne félj semmit édes sólymocskám.

Szerelmes Annám! Szánj meg engemet,
Kérlek ne kívánd veszedelmemet,
Jövel hozzám, vigasztald meg szegény szívemet.
Szép szárnyaid alá hajtván.
Egy kevéssé megnyugotván
Keseredett árva lelkemet.

Mennyi csillagok vannak az égen,
Fűvek, virágok, mennyi a réten,
Apró főveny mennyi vagyon tengerfenéken:
Annyi jókkal áldjon isten;
Amit kívánsz te szivedben,
Hallgasson meg könyörgésedben!¹

(Búcsúztatás után a násznagy a menyasszonyt a vőfély kezére adja s az egyet körül vele. Utána sorakozik a nászasszony s kisasszony. Aztán körül fogja őket két pár ifjú, égő szövétnekkal — fáklyával, — 3 tánczot járnak. A harmadik fordúlónál elkapják a menyasszonyt az ajtó felé. Künn ágyú dörgés. A vőfély az ajtónál a menyasszony koszorúját leveszi és azt kivont kardján visszahozza s a násznép között szétosztja.)

A vőfély:

Visszahoztam a koszorút:
Ez elozlat minden borút,
Ezerjófű minden szála
S boldogságnak talizmánja:
Nászemlékül osszduk széjjel,
Hogy minden boldogúl éljen!

(A vőfély a nászkisasszonynyal s a szövétnekes ifjak egyet-kettőt fordúlnak. A násznép is tánczra perdül, s az ifjak szót adnak a táncznak.)

Előlköszöntő:

Házasodjál, ne válogass,
Ne okoskodj, ne halogass,

¹ Br. Balassa Bálint verséből.

Már biz én nem válogatok :
Társat veszek, mihelyt kapok.

I. Vicegazda :

A szeretóm arany alma,
Se nem szőke, se nem barna.

II. Vicegazda :

Ucczu peng a sarkantyúm,
Semmi gondom, semmi búm,
Csak úgy vigadok !

III-ik Vicegazda :

Jövel kincsem serülj egyet,
Eszem azt a piros meggyet,
Melyik termett galambszádra,
Oszteg ugrom hőkre, csára,
Hej haj, hujja haj,
Nincsen mostan semmi baj !

IV-ik Vicegazda :

Adjon Isten olyan törvényt,
Leány kérje meg a legényt,
Hogy a leg'n váraukozzék,
S a lán csak úgy figurázzék.

Bolondos apród :

Nagynénike fohászkodik,
Férhöz menni kívánkozik,
Szeretne is férhöz menni,
S nem akarja sönki yönni,
Jaj be ránczos már a bőre,
Mégis vágyik szeretőre.

(Táncz, zene, a függöny legördül !)

Az erdélyi zsidók múltjából.

(II. és befejező közlemény.)

III.

Mikéntha szóról-szóra teljesült volna hazarészünkön egy megátalkodott gonosz népet illető ama szörnyű jóslat: „Halmazok reájuk veszedelmeket, nyílaim elfogyasztom ellenük . . . Künn öldös a kard, benn a rettegés, ifjút is, hajadont is, esecsemőt és aggot!”¹ Erdély közállapotainak képe a XVII. század második felében megdöbbsentő hűséggel van elénk állítva ezekben az íjesztő vonásokban. A kard mintha sohase akarna már hüvelyébe térni, most török-tátár, majd német vagy labancz forgatja ellenünk. S alig, hogy kitakarodott a külső ellenség, máris a belső visszavonás kígyója üti föl fejét s most testvér testvér ellen fog fegyvert. Majd ismét támadt oly ellenség, a melylyel szemben nincs is védekezés: maga a természet üzent hadat az embereknek. S a sűrű természeti csapások, árvizek, égések, éhség és halálvész, valamint a folytonos külső és belső háborúk nemesak megfogyasztják, de el is vadítják az embereket. Mindenki siet élni, mert hisz gyakran egy hajszálon függ az élete. S a ki a sietőknek útjokban áll, azt kiméletlenül félrelökik; a kinek sírhalmán virág teremhet mások számára, az nem talál kegyelmet.

Ez általános erkölesi elvadulástól valószínűleg maguk a zsidók sem maradtak egészen mentek, de mindenesetre ők voltak annak első áldozatai közül valók. *I. Apaffi Mihály*, a kinek majd három évtizedes uralkodása a leírt korszakra esik, jóindulatú, de erőtlen fejedelem vala. Alatta a gyöngye védtelenül ki volt szolgáltatva a hatalmasok önkényének. A gyulafehérvári „zsidó compagnia alázatos megtalálásai“, a melyekkel több ízben volt kénytelen a fejedelemhez

¹ Deuteronomium 32, 23. 25.

fordulni, egyszerű, de nyomós szavakkal panaszolják el azokat a zaklatásokat és szenvedéseket, melyeknek minden oldalról ki vannak téve, a jogfosztást és jogtiprást, melyet büntetlenül követhet el ellenük bárki. Nemesak hogy az urak tesznek igazságot maguknak a zsidóval szemben önhatalmúlag, az illetékes fórum megkerülésével, és nemesak a konkurrens görögök igyekeznek a zsidók rovására könnyíteni terheiken, de tetteleges bántalomtól sem mentek akárki fia részéről, s még a porkoláb is megszarozolja őket, a kinek keze alá kamat nem fizetése miatt kerülnek¹ — ők, az uzsorásoknak elhíresztelt zsidók!²

A fejedelem mindannyiszor „serio (komolyan)“ megparancsolja „minden rendbéli híveinek“, hogy a zsidókat hagyják békén szerzett jogaik élvezetében. Ám a fejedelem parancsolataitól nem fájdul meg a feje senkinek sem, a mint ezt az u. n. „protectionalis levelek“ többszöri megújításából látjuk. Három ily levelet ismerünk, a melyek hét év leforgása alatt adattak ki. Az első 1673. február 20-án Fogarason kelt s még kiadatlan. Közvetlen, szívhez szóló hangjáért, a mely a zaklatott zsidók panaszainak hű kifejezője, valamint jól-ésően ódon, zamatos magyar stíljéért érdemesnek tartom — a bevezetés és egy pár latin frázis kihagyásával — egész terjedelmében közölni:

„Noha mind boldog emlékezetű fejedelmektől, mind a nemes országtul a sidoknak itt Erdélben Fejérvári várassunkban való lakások megengedettett és ugyan akkor bizonyos privilegiumok is adatott, mellyben törvénytelen való háborgattatások ellen világos parancsolat lévén, ha kinek véllék való törvénykezések történik, a praefectusok székin dirigáltatott; de a mint alázatos meg'alálásokból értjük, privilegiumok nem kevés praejudiciumára és magoknak méltó bosszújokra és károkra akar milly privatus ember is maga valami praetensioját objectálván, vagy maga kezével vindicál, vagy penig méltatlan tömlöczözéssel tölti ki rajtok bosszúját, honnét is nem a régi szokás és privilegiumok tartása szerint negyven pénzért, hanem egy forintért bocsáttyák ki. Akarván ezért birodalmunkban mindenek privilegiumokat eltűrni és

¹ Apafi 1680. július 4 én Fehérvárt kelt protectionális. Közölve Múlt és Jelen 1845 68: sz. — 1670. június 8-án Mikes Kelemen így ír Boér Zsigmond kapitihának: „Az zsidóknál az pénzemet kérem szeretettel ne engedje maradni.“ E. O. E. XV. 134. — Magyar urak hitelézői gyanánt inkább törökországi zsidók szerepelnek. E. O. E. XV. 265.

² *Laskai János*, Jesus királysága (Várad, 1644) 149.

régi üdvezült fejedelmek collatioit in vigore megtartani: Minden rendbéli hiveinknek parancsollyuk . . . akármi szín és praetextus alatt személyekben háborgatni, javakban megkárosítani, szidni, verni, tömlöczözni semmiképpen ne merészellye, hanem kinek mi praetentioja vagyon hozzájuk, competens forumokon, praefectusunk székin, vagy annak vacantiájában hop mesterünk vagy fejevári udvarbíráknak székin a dolog mineműségéhez képest asservállya, ha penig meg kelletnék is fogtatniok, megnevezett híveink hírek nélkül semmiképen meg ne fogtassanak; porkolábink is penig tömlöcz váltságért negyven pénznél többet venni ne merészellyenek; szolgáltatassék ki minden rendű privilegiumi igazsága.¹

Ezzel és Apaffi egyéb protectionális leveleivel támogatta a gyulafehérvári zsidó hitköztség azt a panaszos kérelmét is, melyet az 1837/38-ik évi szebeni országgyűléshez adott be többféle megterhelései miatt. Az országgyűlés meg is tett annyit, hogy a kérényt kiadta a közügyi igazgatónak, majd ennek véleményével együtt a fehérvári követeknek, ismét ezek feleletével Kovács Miklós erdélyi róm. kath. püspöknek s végre ennek jelentése kíséretében a „publicopolitikaí tárgyakra rendelt országos biztosságnak.”² Itt a folyamodvány szerenesésen meg is rekedt. A végső feleletet reá is az 1848-iki események adták meg.

IV.

A fehérvári zsidók mindig siettek a trónra lépő fejedelemtől kiváltságaikat megerősítő levelet kieszközölni, a mire, mint láttuk, alapos okaik voltak. Különös gondot okozott nekik a Bethlen Gábor privilegiuma 5. pontjának érvényben tartása, mely vallásuknak a maguk ritusa szerint és minden háborgatástól ment szabad gyakorlatát mondja ki. E tekintetben, úgy látszik, legtöbb zaklatásnak voltak kitéve a ritualisan ehető hús beszerzése körül. Noha ugyanis Apaffi Mihály mindjárt uralkodása első évében, 1661. június 9-én megerősíti azt a régibb kiváltságukat, melynek értelmében a maguk használatára való apró s öreg marhát magában a városban vehetnek s mivel utólját meg nem eszik, azt el is adhatják:³ a zsidók 1675-ben mégis panaszszal kénytelenek a fejedelem elé járúlni a

¹ Orsz. levélt. erd. fiscális osztálya 1836. évi 6940. sz.

² Erdély nagyfejedelemség 1837-ik esztendőben . . . hirdett országgyűlésének jegyzőkönyve 405. 521. 761.

³ Az okírat közölve Múlt és Jelen 1845. 68. szám.

város azon végzése miatt, melylyel megtiltotta a mészárosoknak, hogy a zsidóknak a maguk törvénye szerint való levágásra marhát adjanak el, vagy hogy azt lenyúzzák. A fejedelem azon évi június 26-án kelt rendeletében meg is hagyja a város hadnagyának, a város bírójának és a mészárosok ezéhmesterének, hogy a zsidókat törvényeik megtartásában ne háborgassák, egyúttal kemény büntetéssel fenyegetve meg az e parancs ellen vétőket. Eddig sem függtek a zsidók a városi rendektől, úgymond a fejedelem, ezentúl sem bocsájtja őket az ő jurisdictiojuk alá.¹

Tudjuk, hogy a fejedelem törvényre támaszkodva szólhatott így. De még azért is, mert a zsidók nem városi területen, hanem fejedelmi domíniumon laktak. Utezájuk, a Zsidó-uteza ugyanis a külső várterületen, bár a falakon belül feküdt,² a Szász-uteza szomszédságában,³ míg a Görög-uteza a falakon kívül terült el.⁴ Ebből is kitetszik, hogy a Zsidó-utezán itt nem kell voltaképi ghettot értenünk, bár nagyon valószínűen a zsidók legnagyobb része itt lakott. De még bizonyosabbá válik a fehérvári ghetto nem létezése abból a tudósításból, hogy a szebeni követeknek saját házuk volt a Zsidó-utezában, a hol az országgyűlés tartama alatt rendszeresen lakni szoktak.⁵ Vajjon jól érezték-e magukat ebben a környezetben a szebeni szászok, a zsidóknak már akkor elkeseredett ellenségei a kereskedelmi verseny okán?

A zsidók a fejedelemnek, mint földesuruknak, természetesen adóztak, a ki ezért védelmébe fogadta őket. Ezt a fejedelmi adót a praefectus, vagyis „a fiscalis jószágok Erdélyben felügyelője,” illetve a fehérvári fejedelmi javak tisztartója kezéhez szolgáltatták be, a kiknek székén intézték el minden büntető és oly polgári ügyeiket is, melyekben zsidó szerepelt felperesként. Egyéb peres és minden vallási ügyben saját forumuk, a bét din ítélkezett, de csak első fokon; innen felebbezésnek volt helye az udvarbíró székéhez.⁶

¹ Az okírat közölve u. o.

² E. O. E. XVII. 140.

³ U. o. 153.

⁴ U. o. 150.

⁵ U. o. 140. „... in domo ipsorum [Saxonum] propria, hospitio videlicet solito in platea vulgo Zsidó-uteza vocata.“

⁶ Következik Apaffi 1678. július 29-én Fejérvárt kelt protectionálisából. Közölve Múlt és Jelen 1845. 68. sz.

Az ország terheinek növekedésével azonban a zsidókat, a görögökkel és más idegenekkel együtt, csakhamar elkezdtek belevonni az országos adózásba is. A rendszerváltoztatás, úgy látszik, akképen történt, hogy eleinte csupán renkívüli adómegajánlások fedezetéhez kellett hozzájárulniok. Legalább az első ily hozzájárulás, a melyről tudunk, az 1655-ik évi kolozsvári országgyűlés határozatából a Konstantinápolyban levő erdélyi (portai) ház építésére szolgáló renkívüli contributióra vonatkozik, melyhez a görög és zsidó kereskedő rendek együtt 300 frtot tartoznak adni.¹ Már két évvel később a szamosujvári részgyűlés végezvén, hogy a II. Rákóczy György alatti lengyelországi expeditióban rabságba esettek kiszabadítása külön contributió útján eszközöltessék, a zsidókra 100 tallért rónak.² De már az 1662-ik évi medgyesi országgyűlés hivatkozik az országnak azon eddigi constitutiojára, melynél fogva a zsidók és görögök közül azok, a kik Erdélyben residentiások (azaz állandóan itt laknak), értékeiknek tizedrészét, a kik pedig residentiátlanok, századrészét fizessék adóban. Csakhogy eddig semmit sem fizettek; elrendeli tehát az országgyűlés, hogy a tartozást hajtsák fel rajtok s egyúttal most ugyanannyi adót vet ki reájuk, melyet saját biráik szedjenek fel tőlük, összes javaik elvesztése terhe alatt.³

Ezzel a zsidóbíró (a hitközségi elnök) mintegy állami functionárius polezára emelkedik, a mely előléptetést, ha ugyan annak fogták fel, a zsidók elég drágán fizették meg: a most már állandóvá vált és mind emelkedő országos adó lerovásával. Ez utóbbit az 1664. évi nagy-sinkai országgyűlés személy (értendő családfő) szerint 5 tallérban állapítja meg; a török adó felhajtását ezentúl is a praefectusra hagyván.⁴ De ebben a magasságban nem marad meg az adó. A közszükségletek növekedésével — s ezek óriási mértékben emelkedtek — működésbe jó az adósróf, melynek szorítását a zsidók is csakhamar megérik. 1686 és 87-ben kétannyit vetnek ki reájok, mint máskor.⁵ 1689-ben a 200 forint rendes adón kívül előbb 150, s utóbb még 40 forintot rónak ki reájok,⁶ 2 évvel később a rendes

¹ E. O. E. XI. 192.

² E. O. E. XIII. 527.

³ U. o. 188.

⁴ U. o. 292.

⁵ E. O. E. XVIII. 493. XIX. 186.

⁶ E. O. E. XX. 318, 258, 159.

adón kívül csak 50 forintot.¹ De már a Leopoldinum diploma megjelenése után ismét emelkedett az adóteher: 1693—4-ben négy hónapra 200 forintot, 1698-ban a diplomacieium quantumhoz 100 forintot, 1699-ben pedig épenséggel 330 s azonfölül külön a bécsi adósságra még 60 forintot tartoznak fizetni.²

De hogyan győzték a mindössze is csekély számú fehérvári és erdélyi zsidók e mind nehezedő adóterhet? Egyedüli keresetforrásuk a kereskedelem volt, más foglalkozástól el voltak tiltva. De nem, nyitva álltak előttük még más kereseti ágak is: mert nemesak hogy a görögökkel együtt zsidókat is rendeltek ki pénzolvasókül, mint pl. 1660-ban Ugron András adóperceptor mellé Szebenbe,³ hanem adóadministratorok is szoktak az ő soraikból kikerülni. Az adószedők tudvalevőleg mindig az utolsók voltak, a kikkel szemben a felebaráti szeretet érzelve hevíti az emberi szívet; nem lehet meg tehát bennünket az a tudósítás, hogy 1684-ben ily görög és zsidó adóadministratorokat Hunyadmegyében vagyoniukban és életükben is megkárosítottak nemesek és parasztok egyaránt.⁴

De teljesítettek a zsidók emberibb szolgáltatásokat is. Sűrűn járván ki Törökországba, gyakran bízták meg őket török rabságba esettek kiváltásával. Így 1669-ben Sidó Sámuel vállalkozik arra, hogy kiszabadítja Komáromi András feleségét, Judit asszonyt kis fiaeskájával együtt.⁵ Megbízhatóságuk annyira ismeretes, hogy az erdélyi portai főkövet (kapitihá), Sándor Pál fontos állami ügyekben a fejedelemhez írt levelét nem a rendes postán, hanem Konstantinápolyból haza induló fehérvári zsidóktól küldi el.⁶ Török tolmácsokül is szerepelnek; erre a hivatalra nevezi ki Apaffi Mihály 1671. okt. 12-én Juda zsidót, a kitől ez alkalommal a hajmeresztő *more judaico* esküt veszik be.⁷

Hasznavehetőségük mellett mégis csak nehezen nyernek szabadabb mozgást voltaképi munkakörükben, a kereskedelem terén.

¹ E. O. E. XX. 476, 456.

² E. O. E. XXI. 163, 396, 411, 429.

³ E. O. E. XII. 445.

⁴ E. O. E. XVIII. 212.

⁵ E. O. E. XIV. 386.

⁶ E. O. E. XX. 97.

⁷ Török-Magyarkori Okmánytár 7, 68.

Az 1654. évi fehérvári országgyűlés megengedi nekik úgy, mint a görögöknek, örményeknek és más idegen kalmároknak, hogy az országban nem termő vagy itt nem készülő ezikkel, mint fekete báránybőrrel, gyapjával, lennel, viaszkkal, kenderrel és kötélneműekkel, úgyszintén asztalos művekkel, mint palaczkartókkal és más hasonló árukkal kereskedhessenek.¹ 1668-ban instantiát adnak be a fejedelemhez, a melyben elpanaszolják, hogy az erdélyi szíjgyártó mesterek meg nem engedik nekik, hogy idegen országból hozott karmazsint és bagariát árúlhassanak a városokban sokadalom idején, sőt még gyűlések alatt sem. A fejedelem leküldvén a supplicatiót a Beszterczén összegyűlt rendekhez, ezek január 23-án és ismét február 3-án tárgyalás alá veszik. Belényessi Ferencz praefectus, a fiscalis jószágok igazgatója, a legmelegebben pártolja a kérést, a melyet nem is elleneznek mások, mint a szász követek, különösen Czajberth Illés, a ki a czéhek jogainak korlátozását látja a kérés teljesítésében. Az országgyűlés végzése azonban (XLII. t.-cz.) a zsidókra kedvezően üt ki.² Rajta nem változtatott a következő évi fehérvári országgyűlés sem, melyen a szászok panaszkodtak, hogy a zsidók visszaélnék a szerzett joggal, a mennyiben nemesak külföldről behozott, hanem olyan szíjszerszámokkal is kereskednek, a minőket szebeni mesteremberek is tudnak szoktak készíteni.³ De ha a zsidók nem tartják be szorosán a törvény rendelkezéseit, velők szemben szintén nem tartják be, úgy hogy az 1675-iki fehérvári országgyűlés ismételni kénytelen a jelzett törvényezikket, azzal a kiegészítéssel, hogy a zsidóktól elvett árúkat vissza kell nekik adni, de ők is felettébb való áron ne adják.⁴ Az 1678. októberi fehérvári és ismét az 1685. évi fogarasi országgyűlés megtiltja nekik, hogy idegen kereskedőtől új nyereségre vásároljanak, valamint hogy árújukat idegeneknek eladják.⁵ Mikor pedig 1697-ben és a rá következő esztendőben az országgyűlés eltiltja a „dühötke“ és a „gurolyka“ főzését, a ráczok, örmények s egyéb kereskedő rendek mellett kifejezetten a zsidókat

¹ E. O. E. XIII. 484.

² E. O. E. XIV. 306, 317, 334.

³ U. o. 361.

⁴ E. O. E. XVI. 225.

⁵ E. O. E. XVI. 532. XVIII. 316.

is illeti ez a tilalom.¹ Így értjük aztán a katonai parancsnok ellen felhozott azt a panaszt, hogy egy pálinkafőző zsidót tart a városon a II. Apaffi Mihály fejedelem koresmájának kárára.²

A városok és czéhek és különösen a szászok féltékenykedése, igaz, állandó kölönczként függeszkedik a zsidók nyakába, melytől csak nehezen tudnak előbbre jutni az óhajtott tágabb munkakörbe. De azért meg tudják nyerni vevőkül még a legmagasabb köröket is. Alvinczi Pál deák fogarasi udvarbíró például a szebeni sokadalmon Tormavári Kis Kozma görögnél és Absolon zsidónál fedezi az udvartartás szükségleteit.³ Gyulai Tamás kapitáni pedig a portára menő zsidót várja vissza, hogy tőle vásároljon smaragdot a fejedelemasszony, Bornemissza Anna számára.⁴

Erdély közgazdasága történetének érdekes kiegészítéseül szolgálhatnak a zsidóknak gazdasági erejük kifejtéséért ez időben vívott küzdelmei, melyeknek tanulságai ma is még megszívlelésre méltók. A merkantilizmus, mint napjainkban, úgy akkor is erős támadások czélpontja a másnemű gazdasági irányzatok részéről, habár részben más okokból, mint ma; és hogy a merkantil elemek akkor sem álltak a közvélemény kegyében, a mondottak után felesleges hangsúlyozni.

Am ha elég szélesek is a sötét színek a vázoltam futólagos képben, tüstént földerül az egész, mihelyt melléje állítjuk egy pillanatra más országok zsidósága ez időbeli állapotának rajzát. A XVII. században a zsidók Európa nagy részében még a legsötétebb középkor vigasztalan idejét élik. Épen a század derekán Chmelniecki kozákjai valóságos hajtóvadászatot indítanak ellenük, a mely elől mint úzótt vad menekülnek boldogabb tájak felé s így valószínűleg Erdélybe is. S bár itt is még egy nagy megpróbáltatáson mennek keresztül a következő század elején, a mely számban és erőben egyaránt megapasztja őket,⁵ de legalább nyomorú életüket nem kell halálos veszedelemtől féltetniök. A magyarság türelmes szelleme, fenkölt gondolkodása sosem tagadta meg magát!

EISLER MÁTYÁS.

¹ E. O. E. XXI. 283, 396.

² U. o. 418.

³ Történelmi Tár 1878. 359.

⁴ E. O. E. XV. 261.

⁵ Orsz. levéltár erd. osztálya 1714. évi 388. sz.

IRODALMI SZEMLE.

Beöthy Ákos könyvéről.

(„A magyar államiság fejlődése, küzdelmei.“ Kiadja az Athenaeum. Ára 14 K.)

Avatottak és avatatlanok sok ideig panaszoltak, hogy a magyar történetírás nem halad. Az írókat csak a részletek érdeklik, kis körben mozognak, philosophiai magaslatra nem emelkednek. A hibáztatásból bőven jutott a Magyar Tudományos Akadémiának; pedig megrendelésre nem igen lehet ily munkát teremteni. Az egyesek közül is ritkán válik ki megfelelő tehetség s ha kiválik is, csaknem *egy* egész emberi élet bölcs beosztású munkálkodását követeli az ily természetű munka. Szobatudós nem boldogul e téren. A tudás mellett érintkezni kell a politikai és társadalmi élettel, melyekben az intézmények életet öltenek. Legfőképpen szükséges az elfogulatlan józanész.

Íróink közül Beöthy Ákos az első, ki politikai tanulmány alakjában, egész történelmünket felölelte. A szerző írói jellemvonása abban nyilvánul, hogy az eddig elfogadott vagy újonnan megállapított magyar történelmi és politikai igazságokat vizsgálat alá veti, mérlegeli, boncolja; intézményeinket államférfiainkat összehasonlítja az európai nagy nemzetekével; értékeket megállapítja s a végeredményben ellenállhatatlan érvekkel meggyőz az annyiszor szidalmazott magyar nemzet elpusztíthatatlan életrealóságáról.

Mikor az előszót végig futottam, azt hittem, hogy szerénykedik a szerző; most, miután végig olvastam művét, páratlan szerénységnek itélem azon nyilatkozatát, hogy munkáját nem tartja történelmi műnek, mert nem eredeti forrástanulmányokon alapszik; nem igényli, hogy politikai elmélet jelzőjével illessék, mert nem állított fel rendszert.

Mi, olvasók, úgy ítéljük, hogy e munka a magyar nemzet politikai életének története, Gervinus eszméje szerint. Ugy ítéljük, hogy történetirodalmunkban óriási űrt töltött be, mert ily áttekintésünk nem volt eddig.

Politikai elméletekre nincs szükségünk, mert a politikai élet széttöri az elméleteket. Megállapított, eleven történelmi igazságok kellenek nekünk s ezt meg is kapjuk a szerző nagy művében.

Nem könyvismertetést akarok írni, mert az egyes részek kiválóságainak feltüntetéséből új könyv származnék. Csak a reám tett hatás-

ról számolok, tehetségem szerint; csak ajánlani óhajtom a könyvet, bár ajánlásra nem szorúl. Tehát csak egy pár mozzanatot emelik ki.

Ott van az Első-könyv II. III. IV. fejezete: „Párhuzam az angol és magyar állam alapvetése közt“ stb. Kimutatja ezekben a szerző, hogy az angol alkotmány központi és alapvető intézménye a korona, a királyság volt. Vagyis, hogy a korona volt azon tényező, a melyből az angol állam és alkotmány származik, tehát felülről lefelé alakúl.

A magyar állam is hódítónak köszöni felállítását.

De ez a hódítás nem egy hódítónak, nem egy hatalmas fejedelmi egyéniségnek, hanem magának az egész nemzetnek volt cselekménye. A két hódítás közt óriási a különbség. Hódító V. maga alkotta meg seregét, ő tőle indúlt ki az egész vállalat, ő volt a döntő tényező. Nálunk ellenben megvolt a sereg, a nemzet maga, meg a kitűzött cél, melynek czélszerűbb megvalósítása szempontjából választották meg a vezért s szabályozták a jogviszonyt a vérszerződésben. Tehát a magyar állam és alkotmány a népfelség széles alapján épült föl, ebből is táplálkozott ezer éven át s ez mentette meg a századok zivatarai között.

A IV. fejezet a Magna charta és az aranybulla közötti eltéréseket tárgyalja. Az írók eddig a hasonlóságokat mutogatták; Beöthy több ellentétet lát, mint hasonlóságot. A magna charta egyoldalú fejedelmi cselekvény, mert a hatalom teljessége a koronában összpontosúlt s nem volt jogi tényező, mely a másik szerzőlő felet alkossa; de Endrével szemben megvolt az alkotmányos tényező az egész nemzetben. Ott Ző báró örökódik a magna chartában biztosított jogok megtartása fölött, ámbár ez a testület sem a nemzetnek, sem az országgyűlésnek nem volt képviselője. Nálunk az aranybulla záradéka, az egész nemzetet ruházta föl az ellenőrzés jogával.

Tankönyveink, sőt nagyobb szabású magyar történelmi könyveink is igen nagy befolyást tulajdonítanak a hűbériségnek, hazánk történetére. Tanítványaim tehetnének tanúságot arról, hogy mennyire óvtam őket ettől. Tehát a legkedvesebb elégtétel érzetével olvastam Beöthy könyvéből álláspontom megerősítését. Hiszen a hűbériség intézményének egyetlen jellemző vonása sem vert gyökeret hazánkban.

Nálunk nem a király személye iránt való kötelezettség terhelte az adomány elfogadját, hanem a haza védelmének és szolgálatának kötelezettsége. A hűbériség behozatalának útját állotta a magyar nemzet világnézlete, hajlamainak irányzata. Önérzet és hatalmas testületi szellem oly erős tömörítést hoztak létre, melybe a hűbériség választóvize behatolni csakugyan nem tudott. Idézi Beöthy, Hajnik Imre szavait, ki azt mondja, hogy a magyar népben is élt ugyan az egyéni szabadság érzete, de nem töltötte be annak, mint a germánoknál, egész valóját, hanem inkább a törzsszellem uralma alatt állván, megvolt benne a köz-czélök és közérdekre való fogékonyság, mit később, a törzsek szövetkezése után, a honfoglalás műve és a rokon elemektől való elszigeteltség utóbb nemzeti közszellemmé fejlesztett.

A hűbériség kifejlődése ellen intézkedik az aranybulla, Nagy Lajos 1351. évi törvénye, tehát kár annyi szót vesztegetni a hűbériség befolyásának ismertetésére, különösen káros a középiskolai ifjúságot ily irányban tanítani a magyar történelemre. Kivánatos volna, hogy a közoktatási tanács, minden engedélyezett magyar történelmi tankönyvet vizsgáljon meg újból s tisztíttassa meg az illetéktelenül becsúszott hűbériségtől.

Különös gondot fordít Beöthy mindenik korszakban, a magyar hadi szervezet megismertetésére; a nemzetnek engedelmessé válni tudó katonás természetére s az ebből következő hadi sikerek méltatására. A hadvezérek közül legbehatóbban foglalkozik Hunyadi János és Zrínyi Miklós, a költő méltatásával. Bevezeti az olvasót a világ legnagyobb hadvezéreinek társaságába s a mértéket megállapítván, ez alá állítja hadvezéreinket. A legmagasabb fokon állanak: Hannibal, Caesar, Napoleon. A második fokra helyezi Hunyadi.

Egyébiránt, mellőzve a munka sok és sokféle kiválóságait, legelső helyre teszem azokat a lépten-nyomon ismétlődő fejtegetéseket, melyekben a magyar nemzet államalkotó tehetségeit tárja föl és dicséri a magyar középosztály tömörülését a haza megmentése, fenntartása és felvirágoztatása érdekében. Ebben látja alapját a múlt dicsőségének s biztosítékát jövőendő megmaradásunknak. Csak arra van szükség, hogy legyen jó vezetője a magyarnak. Hunyadi János a középosztály következetes támogatásának köszönhetette, a mit elért. Mátyást is ez a középosztály emelte hatalmas vállain a királyi székre. A nemességnek ez a középosztálya, zöme az, mely a Habsburgok alatt mindig készen áll a haza területi épségének, alkotmányos szabadságának megoltalmazására; ez a középosztály az, mely erkölessi és értelmi erejével előkészíti nemzetünket az újkori államélet megértésére s 1848-ban fölteszi a koronát ezeréves működésére, midőn a jogtalan néposztályokat jogokkal ruházza föl; az új ezer évre, új milliókat állít a nemzeti élet cetasoraiba.

Abban van Beöthy könyvének varázsa, hogy multunknak indokolt dicsőítésével nemcsak tanít, hanem lelkesít is; nemcsak lelkesít, hanem a kivánatos szebb jövőendő bekövetkezése iránt, kiürthatatlan bizalmat kelt szivünkben.

Ezeket éreztem én a munka olvasása közben. Nem érzem szükségét annak, hogy a második és harmadik könyvről részletesebben szóljak. Pedig méltó volna kiemelni azt a pártatlanságot, melylyel tárgyalja a dynastia és nemzet között folyt küzdelmeket, a szabadságharcokat, Martinuzzit, Pázmány egyéniségét, Rákóczi Ferenczet s másokat; a XVIII. században a nemzet zömének hűségét hazájához, nyelvéhez; II. Józsefet, II. Lipótot; az 1790/91-diki országgyűlést, a nemzetnek előkészületét a XIX. század nagy feladataira stb.

A magyar történelem politikai igazságainak leszűrését látjuk e könyvben. A közpályára kilépő magyar ifjúság ezt olvassa el utravalóul; a középiskolák előljárói pedig ezt adják jutalmul a felsőbb osztálybeli jó tanulóknak!

Dr. Török István.

Diderot és philosophiája.

1. *Diderot* válogatott filozófiai művei. I. Fordította *Kun Samu*, bevezetéssel ellátta *Alexander Bernát*. Budapest, Franklin-Társulat, 1895. Ára 80 kr., 145 lap. — 2. *Diderot* válogatott filozófiai művei. II. Fordította és bevezetéssel, magyarázatokkal ellátta *Alexander Bernát*. Budapest, Franklin-Társulat, 1900. Ára 5 k. VIII+355 lap. — 3. *Diderot-tanulmányok*. Írta *Alexander Bernát*. Budapest, Franklin-Társulat, 1900. Ára 3 k. 60 f. XVI+259 lap. (Filozófiai Írók Tára, XII, XIII. és XV. kötet).

A *Filozófiai Írók Tára*, mint tudjuk, ezelőtt 20 évvel indult meg Alexander B. és Bánóczy József szerkesztésében. A vállalat feladatát így körvonalozták a szerkesztők: „A nagy, korszakos filozofusok műveit minden művelt nép rég lefordítja a maga nyelvére, csak a magyar nem, — e hiányt fogja pótolni a *F. I. T.* E tár közölni fogja a korszakalkotó és nevezetesebb filozófiai írók rendszeres és népszerű műveit az eredetiből való magyaros és gondos fordításokban“. E célnek megfelelőleg Descartes, Schopenhauer, Hume, Bacon, Kant, Platon alapvető művei következtek az egyes füzetekben, köztük 1892-ben *A tiszta ész kritikája*. Tehát a vállalat valóban megfelelt céljának: jó fordításban, kellően tájékoztató, szakszerű bevezetéssel és magyarázatokkal elsőrangú philosophiai műveket nyújtott. De ime, most egymás után 3 kötet Diderot-t bocsát közre, kettőt magától Diderot-tól illetőleg Diderot-ból, egyet Alexander tollából Diderot-ról.

Sajnosan esik kijelentenünk, hogy ezek a máskülönbben érdekes, jóra való, sőt kortörténeti és aesthetikai tekintetben becses kötetek nem illenek be e vállalat keretébe, a philosophia ügyét nem sokkal viszik előbbre. Nem, mert a 3 kötet közül csak az első tartalmaz a szó szoros értelmében vett philosophiai tanulmányokat, míg a második aesthetikai és korrajzi tanulmányokat, illetőleg dolgozatokat nyújt Diderot-tól, a harmadik pedig Diderot csinosan megírt írói arcképét s egyéb, műveiről szóló aesthetikai és kritikai tanulmányokat foglal magában; mindkét kötet bátran helyet foglalhat az Akadémia vagy Kisfaludy-társaság könyvkiadó vállalatában, de nem a *Fil. Írók Tárában*, mert a színművészetéről, festészetéről, drámai költészetéről szóló értekezéseket még nem szokták a philosophia körébe sorozni, a mint Gyulai Pál, Szana Tamás és Sarcsey is nem philosophus, hanem aesthetikus, — s az efféle művekről szólhat az aesthetikának, de nem a philosophiának története, a mint például Lessing is korszakalkotó az aesthetika történetében, ellenben alig talál megemlítésre a philosophia történetében! De nem illenek e kötetek e vállalat keretébe azért se, mert Diderot nem „korszakalkotó“ philosophus, s akkor, midőn olyt elsőkelő, a philosophia történetében határpontot képező philosophusok, mint Spinoza, Locke, Leibniz még egy sorral sincsenek képviselve irodalmunkban, vagy az újabbak közül Hegel, H. Spencer (utóbbinak csak neveléstana s egy kisebb sociologiai értekezése van lefordítva magyarra),

vagy a másodrendűek közül Hobbes, Berkeley, Fichte, — s midőn Bacon „Novum Organon“-ja már 16 év óta várja, hogy második része is lefordíttassék: én nem tartom megokoltnak, hogy egyszerre 3 kötetet szenteljünk egy *harmadrendű*, a philosophia történetében *semmi nyomot* hátra nem hagyó, a philos. gondolkodást alig-alig irányító írónak, kinek főjelentősége az *Encyklopaedia* írásában, szerkesztésében és létrehozatalában, másodsorban megkritikai műveiben áll! Ha már minden áron a XVIII. századi francia philosophiát akarták a szerkesztők megszólaltatni, fordították volna le *Condillac* egyik vagy másik művét, kiről Hettner úgy nyilatkozik, hogy „az egyetlen a francia felvilágosodás szóvivője közül, ki a szó szigorú értelmében philosophusnak nevezhető“ (Hettner, die franz. Literatur im XVIII. Jahrhundert. 5 Aufl S. 372.)

Különben, hogy maga Alexander se becsüli túl Diderot philos. jelentőségét, mutatja az, hogy elégnek tartott egy vékonyka kötetet adni Did. philos. műveiből; s hogy Did. aesthetikai műveit ő se tartja philos. műveknek, látjuk abból, hogy azokat, Diderot műveinek beszártásában, mindenütt megkülönbözteti a philos. művektől (XIII. 297 és XV, 59. l.), s Diderot-tanúlmányában is teljesen különválasztja a philosophust az aesthetikustól s amannak 20–22 lapot, emennek több mint 100 lapot szentel. Hogyan került hát akkor a két utóbbi kötet a Filoz. Írók Tárába? Úgy, hogy Alexander egyik szerkesztője e vállalatnak, s mint szerkesztő csak nem fogja magát saját programjától korlátoztatni! ő állította fel, ő változtathat rajta! 1881-ben „nagy, korszakos“ philosophusokat emlegetett, mert akkor nem gondolt magára; most bizonyára így módosítaná vállalata célját: „philosophiai és aesthetikai tanulmányok közlése régibb és újabb, külföldi és hazai íróktól“.

Alexander maga is érzi azt a visszás helyzetet, melybe a két utóbbi kötetnek a Filoz. Írók Tárában való közrebocsátásával került, s igyekszik eljárását megokolni, illetőleg mentegetni. Szerinte Diderot megérdemli a vele való foglalkozást, hisz' nem kisebb emberek fordították németre, mint Lessing és Goethe; a mi irodalmunk eddig nem vett még tudomást róla, pedig ő igen alkalmas arra, hogy a nagy közönségben a philos. gondolkodást fölkeltse, a philos. szellemet terjessze, mert ő nem tartozik a *rendszeralkotók* közé, ő a philos. ötletek és intuitiók embere, az a varázsereje van, hogy gondolkodásra készítet. „Nekünk első sorban nem arra van szükségünk, hogy ennek, vagy amannak a külföldi filozofusnak rendszerére esküdjünk, hanem, hogy a filozofia kiváló alakjaival közvetlenül érintkezzvén, magunk tanuljunk gondolkozni“. De édes Istenem! hát Spinoza, Locke, Leibniz nem szolgálhatnák-e ugyanezt a célt, sőt nem nagyobb mértékben szolgálhatnák-e? Ha szükséges a philosophia *kiváló* alakjaival megismerkedni, még szükségesebb a *kiválóbb* és *legkiválóbb* alakokkal való érintkezés! azok is tanítanak gondolkozni, de ezek bizonyára még nagyobb mértékben! Mióta bűn az egy philosophusnál, ha rendszere van? hisz' 1881-ben

a korszakos philosophusok *rendszeres* művei még feldicsértetnek! s vajjon ezen rendszeres művekkel való megismerkedés mindjárt a rendszerre való esküvést vonja-e maga után?

A *Diderot-tanulmányok* közrebocsátását e vállalatban azzal okolja meg, hogy kezei közt a magyarázó jegyzetek lassankint egész tanulmányokká nőttek, s Beöthy Zsolt tanácsára, kinek tanulmányait ajánlja, jobbnak látta e tanulmányokat, melyek a fordításokhoz csatolva az illető kötet terjedelmét mértéken túl megnövelték volna, külön kötetben adni, a hol kényelmesebben és megfelelőbben kibeszélheti magát. Nagyon helyes! köszönettel tartozunk érte Alexandernek, hogy nem sajnálta ez irányban a munkát és fáradságot s irodalmunkat ily derék Diderot-monographiával ajándékozta meg, — de azért műve még se tartozik e vállalat keretébe, mint a hogy Macaulay és Carlyle essay-i nem tartoznának ile! Tudom, hogy ez csak formakérdés, hogy ez mit sem von le e tanulmányok értékéből, valamint az is csak formakérdés, hogy a XII. kötet címlapján ezt találjuk: „bevezetéssel ellátta Alexander Bernát“, holott egy sor bevezetés sincs benne se tőle, se mástól, hisz' éppen e bevezetést helyettesíti a XV. kötet, — mindez csak formakérdés, de hát mindenütt, köz- és magánéletben nem száz meg száz esetben köt-e bennünket a forma? s nem éppen a philosophustól várhatjuk-e első sorban, hogy a formát becsülje, tiszteletben tartsa?!

De lássuk már most az egyes kötetek tartalmát!

A XII. kötet, mely Kun Samu, a positivista bölcész fordításában 1895-ben jelent meg, 4 philosophiai értekezést hoz Diderot-tól, azokat, a melyeket Comte, mint saját philosophiájára előkészítőket, a positivista könyvtár jegyzékébe fölvelt. E 4 értekezés a következő: *Gondolatok a természet értelmezése felől. Levél a vakokról', azok használatára, a kik látnak. Pótlás az előbbi levélhez. Filozofiai elvek az anyag-ról s a mozgásról, bevezetéssel.* A két előbbi terjedelmesebb és fontosabb, a két utóbbi jelentéktelenebb, pótlék az előbbiekhöz. Míg az első értekezés tele van genialis ötletekkel, merész föltevésekkel a jövőendő tudományos fejlődést, a természet megismerését illetőleg s anticipálja a XIX. század természettudományi fölfedezéseinek nem egy eszméjét, és sokban a Bacon *Novum Organon*-jára emlékeztet, a mint hogy annak befolyása alatt is készült, — addig a *Levél a vakokról* az érzéki megismerés vizsgálata, vizsgálása azon szerepnek, mit az egyes érzékek a külvilág megismerésében játszanak, szellemes elmélkedés az érzékek befolyásáról morális és aesthetikai eszméinkre. Az előbbiben benne találjuk úgyszólván Diderot összes philos. nézeteit; azok később nem sokat változtak, csak talán élesebbekké váltak: atheismus, materialista színezetű atomismus, elvetése minden metaphysikának, el minden teleológiának! Az utóbbi is nagyon érdekes olvasmány, de nem tudom, a *Pensées philosophiques* lefordítása nem lett volna-e még jellemzőbb Did, philos. nézeteinek megismertetése céljából? A kötethez a fordító

írt magyarázó jegyzeteket, positivista szempontból nézve a dolgokat és bírálva Did. eszméit, — s rengeteg sok idegen szóval tarkítva előadását. Fordítása itt-ott könnyebb és magyarosabb lehetne; a sok idegen szó, idegen mondatszerkezet, a *bír* ige (egy lapon 3-szor is) és *hoggy* kötőszó gyakori alkalmazása (kell, hogy legyen) nehézkessé teszi az olvasást. Helyesírása az idegen szók írása terén nem is tudományos, nem is következetes; sajtóhiba elegendő akad benne.

A XIII. kötet Alexander fordításában Diderot következő aesthetikai tanulmányait tartalmazza: *Paradoxon a színészeiről. Értekezés a festőművészetéről. A drámai költészeiről*, — s végül a *Rameau unokaöccse* című satyrát vagy korrajzot, Diderot egyik leggeniálisabb művét, melyet egy kéziratból maga Goethe fordított le németre s látott el commentárokkal (1805). A három első tanulmány nemcsak tárgyára nézve actualis, hanem eszméire nézve se avúlt el, — egy nagyon eszes, ötletes gondolkodónak, mélyérzésű műbírálónak, a modern műkritika megalapítójának bár olykor paradox s nem éppen rendszeres, de mindig érdekes, mindig tanulságos, mindig eszméltető fejtegetései. A *Rameau unokaöccse* „érdekfeszítő mint egy regény, igen tartalmas, drámai érdekű párbeszéd, mely néha szeszélyesen csapongó, látszólag kuszált szerkezetű, de elejétől végig művészi alkotás; a XVIII. század kultúrájának, erkölcsi és aesthetikai felfogásának élesen megrajzolt képe“. A mű utolsó ötödét magyarázó jegyzetek foglalják el, hátul egy csomóba osztva, hogy a szöveg olvasását ne zavarják, s *abc*-rendben, hogy az ismétlések inkább elkerültessenek. Ezek összeállításával nagy munkát végzett Alexander; annak a kornak szinte egész irodalmát föl kellett kutatnia, hogy Did. műveinek minden egyes vonatkozását, utalását megvilágítsa, megmagyarázza. De nem csupán adathalmaz ez, hanem egyúttal az egyes alakok jellemzése, irodalmi jelenségek méltatása; a ki olvassa, nagyon sokat tanul belőle az Encyclopaedia korának szereplőit, gondolkozását illetőleg. Tévesztést alig vettem észre benne; legfőleg azt említhetném, hogy La Hire francia matematikus életkora nem 1690—1718, hanem 1640—1719, de ez lehet egyszerű sajtóhiba is, éppúgy az is, hogy Terentius vigjátékait „Dr. Kiss János elég jól fordította magyarra“, mert Kis János, Terentius első fordítója, nem volt doctor s az ő fordítása már el is avúlt, az új fordító neve pedig Dr. Kiss Sándor, fordítása megjelent 1895-ben (ismertetését lásd az Erd. Múzeum 1896. évf. 394. s köv. lapjain). Az bizonyára szórakozottságból származik, hogy több helyen *Petersburgot* ír, míg másutt Párizst, Hágát, Kopenhágát, Velenczét, sőt két helyt Szt.-Pétervárt találunk. Egyes ismertebb írókról, mint Molière, Voltaire talán nem lett volna szükséges életrajzot és műveiknek jegyzékét adni; Diderot minden olvasójáról föl kell tennünk, hogy tud annyit Molière-ről meg Voltaire-ről, a mennyit e jegyzetekben találunk. No de több — nem hiba! Finom rajzokat kapunk Grimmnek, Lessingnek, Goethenek Diderothoz való viszonyáról, tüzetes ismertetést a Rameau-familiáról!

A XV. kötet egészen önálló, eredeti mű, *Diderot-tanulmányok*, Alexandertől. Ha a művet szoros értelemben vett philos. műnek tekintjük, kevésbé lehetünk vele megelégedve: csak igen kis része foglalkozik Did. philosophiájának jellemzésével s nem is terjed ki annak minden részletére, például alig említi, hogy mint gondolkozott Did. a lélekről, s mily fejlődési fokokat látunk ebbeli felfogásában? De azt hisszük, Alex. maga sem kívánja művét ebből a szempontból tekintetni, hanem úgy, a mint van, mint *irodalmi tanulmányok* gyűjteményét. Így tekintve a dolgot, a kötetet *irodalmi nyercségek* kell tartanunk, mely méltóan sorakozik a francia, német, angol Diderot-irodalom legjelesebb termékei mellé, mely e sokoldalú, gazdag szellemű, merész gondolkozású író minden oldalról fényesen megvilágítja. Bemutatja őt, mint embert, mint író, mint gondolkozót, mint drámaíró, mint korrajzírót, mint aethetikust, mint kritikust. S bemutatja finom elemzés alapján, erőteljes vonásokkal, egy hozzáértő philosophus, egy finom izlésű aethetikus nézésével és festésével, józan felfogásával, biztos ítéletével. Némi hiánynak kell tekintenünk a műben, hogy nem domborítja ki eléggé Diderotnak az *Encyklopaedia* terén kifejtett tevékenységét, holott Did. főjelentősége okvetlenül ebben áll, s nem tünteti fel eléggé (Grimmet és d'Alembert-t kivéve), hogy mi viszonyban állt a felvilágosodás nagy íróihoz, nagy újítóihoz: Voltairehez, Rousseauhoz, Montesquieuhöz, Buffonhoz? s ezek mily állást foglaltak el az Encyklopaediával szemben? Mily érdekes lett volna például, ha megemlíti, hogy Rousseau-nak ő adta az eszmét, hogy a dijoni akadémia pályakérdésével szemben — a tanulmányok és művészetek előhaladása mennyiben vitte előre az erkölcsöket? negatív állást foglaljon el. Az is feltűnik, hogy Alexander bőven ismerteti (38—39. l.) Diderotnak azt az emlékiratát, melyet ez, 1774-ben Katalin orosz czárnőhöz intézett s melyben a megcsönkített, megrontott Encyklopaediának Oroszországban való újra kiadása iránt tesz ajánlatot, ellenben azt nem említi, — pedig a két dolog érdekesen kiegészíti egymást, — hogy Katalin már 1762-ben meghívta őt magához Szent-Pétervárra, hogy az Encyklopaediát ott fejezze be.

Alexandert, mint philosophiai író, azt hisszük, ismerik e folyóirat olvasói. Tudják, hogy világosan, menten minden metaphysikai homályosságtól, nehézkességtől, de azért nem kevésbé alaposan ír, — ez előnyöket megtaláljuk Diderot-tanulmányaiban is. Ítéletében, felfogásában philosophiai mélység, előadásában a francia essayista könnyedsége, közvetlensége jellemzi. Művét azzal a kívánsággal tesszük le kezünkbe: A viszontlátásra!

Ráczy Lajos.

Meissner művelődéstörténete.

Meissner, Kulturgeschichte. Allgemeinverständlich dargestellt. Berlin 1900. (Steinitz.) 212 lap. Ára 2 márka.

A művelődéstörténetnek meglehetősen kifejlett irodalma van. Egy *Momsen, Curtius, Grün, Burkhardt, Buckle, Rambaud, Rhyn, Lecky,*

Lamprecht, Ranke, Treitschke, Windelband és nálunk *Szathmáry* és *Bihari P.* művei legfontosabbak annak termékei közül. Legmélyebben járó és sociálpszichológiai szempontok szerint tárgyaló *Vierkandt* „Naturvölker und Kulturvölker“ cz. műve 1896-ból.

Szerzőnk „áttekintését“ adja a kulturhistoria rengeteg tananyagának. Nagy ügyszeretettel, az i. v. irodalom alapos tanulmányozásával és mély paedagogiai tapasztalattal ismerteti „rövid vonásokban az emberiség fejlődését a nyers természeti állapottól kezdve egészen a művelődés s az erkölcsiség mai állapotáig Európa jelenlegi kulturnépeinél,“ a mi bizonyára a tananyag óriási terjedelmét tekintve, „merész vállalkozás.“

„Bevezetésén“ kívül az anyagot 3 részben tárgyalja, a melynek elseje „az ókori,“ másika „a középkori“ s harmadika „az újkortól“ ismerteti.

A bevezetésben a kulturát alkotó tényezőket mutatja be. Ezek: a létért való küzdelem, a társulás ösztöne, a vallás, a munka, a nyelv, a tűz és a szerszám. Legrégibb korai: a kő- bronz- és vaskorszak. A kurtörténet tárgya a kaukázusi emberfaj, a melynek 3 alaptörzse az indogermán, a semita s a hamita törzs.

Az ókor kulturnépei közül sorra ismerteti aztán a szerző az egyiptomiakat, az indusokat, a persákat és médokat, a kínaiakat és japániakat. Az ókori kulturvilág kiváló hordozói: a görögök és a rómaiak. Világra szóló hatással volt e kulturvilágra a keresztyénség; sajátosan átalakította ezt a keresztyén nyugat-római s a byzanci császárság és az islam. A keresztyénség és az islam tárgyalásánál óriási tájékozottságot és mélyérdeklődést árul el e 2 kulturvilág összes ágaiban.

A 2-ik könyvben „a középkori kulturát“ ismerteti. Annak főbb ágai a középkori népesaladok és államok, a vallásos-egyházi állapotok, a császárság és a pápaság, az államszervezet, az életmód, a jogi viszonyok, a hadviselés, a művészet és a tudomány. Igen ügyesen tudja itt előterjeszteni és csoportosítani az adatokat s érdekesen fölhasználni a középkorra vonatkozó történeti irodalmat.

Végül a 3-ik könyv „az újabb kor kulturáját“ ismerteti. Freitag Gusztávval dicsőíti mindenekelőtt a reformációt, mint „szellemi szabadságot és az igazság iránti ösztönt,“ találó vonásokkal rajzolja annak hőseit, és ismerteti az ellenreformáció részeit. Legnagyobb hatását „a vallásos erkölcsi élet megjavítása mellett a nevelés és oktatás terén“ látja. Majd sorra ismerteti a felvilágosodás, a francia-forradalom s a XIX. század kulturvilágát. Így századunkban az egyetemi műveltséget, a tudományok kifejlődését, az ipart, kereskedelmet, közlekedést, s főleg a művészetet és az irodalmat a különböző népek és nemzetek között. A mi magyar irodalmunkból csak Jókait ismerteti, de annak fantáziáját túlélnéknek találja. Az irodalomról szóló fejezet egyike a legszebbeknek és legtanulságosabbaknak.

Előadása igen élénk és vonzó. Tárgyszeretete az olvasóban is meleg érdeklődést kelt a kulturhistória gazdag tartalma iránt. De amint ismeri és megfigyeli a kultura fénypontjait, ép úgy észreveszi a modern kultura árnyoldalait is. Záró fejtegetéseinek főbb tanulságos pontjait im a következőkben ide igtatjuk:

Századunk alkonyán mindenfelé gazdagon kifejtett, virágzó kultur-élettel dicsekedhetünk. A vallás, az állam és a morál védelme alatt az emberi képességek gazdag kifejlődése, a természeti erők intenzív felhasználása s az igazság felszabadító világossága képezik azokat a vívmányokat, a melyeknek szabad élvezetében él és mozog ma a modern kultúrember. A tudás (fölfedezés, tudomány), a civilizáció (ipar, gazdaság, politika, egyház) s a kultura (vallás, morál, művészet) gazdag világa bámúlatot kelt az emberben. De hiába keresnők Schillerrel „a boldogulók országát.“ Az ember erkölcsi és physikai élete elválaszthatatlan az anyaföldtől s az emberi természettől, és sötét fellegek tornyosúlnak mai kulturvilágunk, egész századunk alkonyán. Így hiábavaló a világbéke iránti törekvésünk. A nagy kulturnépek rettenetes fegyverben vannak egymás ellen, osztálygyűlölet és pártszenvédey recsegtetik az államélet hajóját, és virágzó kulturánk daczára az egyes ember védtelen eszköze a pénz, az élvezet, a testi munka, tudományos kutatás stb. személytelen hatalmainak. Felhangzik mindenfelé a panasz — mondja helyesen Müller J., — hogy erkölcsi szempontból nem sokra mentünk, s hogy valami nincs rendben. *Morális krízis előtt* állunk, a melynek következményei az emberiség pusztulása, s az emberi erők pazarlása. Vezető férfiakra volna szükség, de hát a nőkérdés igazolja, hogy mert fiatalságunk nincsen, férfaink sincsenek. A betegségek napról-napra halmozódnak, s az emberek generációról generációra gyengébbek. A bűnt pedig a büntetés s az erkölcstelen életet az átok követi. Az élvezet elpusztítja a testi erőt, s az ember miudig lejjebb süljed az emberi niveautól. Ma már az orvosi körök kiáltják, hogy csak az erkölcsös élet egészséges, az erkölcstelen pedig egészségtelen élet. Boldog az, kinek ez általános zűrzavarban míg családi élete, igazi otthonja vagyon. Az immoralitás azonban a családi életbe is behatolt. A szülők csalják gyermekeiket, s a gyermekek szülőiket. A morális érzés elsatnyúlását a morális munka depravációja követte. Pedig minden morál alapja az önismeret s a saját magukon való munkálkodás. Önfegyelemre van ma szüksége az ifjúságnak az egyetemeken is, mert ellenesetben általános romlás a vége a mi népeletünknek. E tekintetben az egyháztól sokat tanulhat a mi kulturánk. Önérzetét kell nevelnünk az embernek, ki mint istenképe, több az ő kora felhasználható eszközénél. De a morál elméletében is változás állott be. Az emberi fejlődés produktumának tartják azt, s így letaszították Kánt felséges kategórikus imperativusát magasztos trónjáról. Így Nietzsche is aláásta a morál alapjait s hasznossági tekintetekre vezette azt vissza. Hiányzik nála az érzék az emberi

társadalom jelentősége iránt. De kultur-kritikájának és ideáljának igaza van abban, hogy mai kulturánk elhanyagolta az egyes embernek kifejlesztését. A sok általánosság mellett elvesz az egyes, kinek pedig nevelnünk kell az egészséges ösztöneit. A morál alapjai: az emberi természet s az embereknek egymáshoz való viszonya. Az ember eredeti rendeltetése az emberbe oltott isteni akarat követése. A miért is a morál és a kultura követelik egymást. Mindkettőnek feladata, hogy az egyén és a társadalom elérje a maga rendeltetését. Föl kell vennünk a modern dämonok elleni küzdelmet az egész vonalon, és kevesebbel kell tudnunk beérnünk. Fel kell hagynunk az élvezethajhászattal, s a hiúsággal a magasabb, s a vadsággal és iszákossággal az alsóbb körökben, s nem szabad elvesznünk a létért való küzdelmünkben. Nincs igaza Rousseauanak, hogy a hanyatlás a civilizáció műve és eredménye. Szellemi, erkölcsi és physikai haladásra és fejlődésre van szükségünk a létért való felszabadító küzdelmünkben.

Szomorú, de igaz, századunk kulturéletének e gyászos képe. Eme nyomorúságtól, modern kulturánk e fattyúhajtásától csak egy szilárd keresztyén vallásos erkölcsi világnézet mentheti meg a mai emberiséget.

Eperjes.

Dr. Szlávik Mátyás.

KÜLÖNFÉLÉK.

Kétszáz éves lakadalom.

(Kolozsvár, 1901. február 18.)

Kultur-történeti nevezetessége volt a múlt hónapnak. Az E. M. K. E. bálja tette híressé az idei farsangot. Kétszáz éves főuri lakodalmat elevenített fel. Megmutatta annak díszes viseletét, ragyogó pompáját; érezte az őszinteségét, boldogságának örömeit.

Szüksége van a jelennek ideális vonásokra: nagy gyönyörűségre, büszke öntudatra! Multjában találja meg azt leggazdagabban. Nagy honszeretettel, híres vitézséggel; sok-sok fájdalommal lehetett azokat megszerezni. Hősi vérhullással, tenger könnyhullással...! A háromszázados honfibanat keservei között felcsillan az örömök; a legigazabbak, a legérezőbbek lehettek. A „sírva vigadó“ magyarnak: öröme édes, gyönyörűsége megható, vigalmának pompája fényes és nemesen büszke. Ideálisan szép az, — megszentelte a bánat!

Hősiség országa, eszmények világa, — a hová visszaringattak édes álmódásba... Köszönet érette! Elmult már az a fényes álom; de a mesés csodavilágnak búbája, ébredés után is itt lebeg előttem, hangjának zenéje itt zsong körülöttem. Oh, miért nem tudom úgy leírni, a hogy én azt hallom, a hogy én azt látom!? Gyöngye a toll, gyöngye a szó, — színhez, érzelemhez.

Szádeczky Lajos dr. sokat fáradozott, munkálkodott, a míg színszerűleg összeállította: Székely Ádám grófnak és Bánffy Anna grófnőnek 1702-ben a gyalui várban tartott nászünnepélyét. Az E. M. K. E. intézői: Béldi Ákos gróf, Sándor József és Deáky Albert minden egyéb tervezetnél érdemesebbnek találták ezt megvalósítani. A kivitel nehézségekkel járt s a mellett sok női gyöngédség és érzés kellett hozzá. A tetterő apellált a szívhez. Felkérték báró Bánffy Zoltánné, Teleki Erzsébet grófnőt elnökölni. Eszményét találta meg az eszme, — a fenkölt urnő elfogadta a fölkérést és dr. Pisztóry Mórné alelnöknel együtt megalkotta a női bizottmányt: lelkületét minden szépnek és jónak s így a siker biztosítva lett. Sztérepültek a meghívók az egész országba, a hérczes Erdélyből át a magyar rónán és felköltötték a várakozást.

Kétszáz éves magyar nyelvnek eredeti őszinteségével így hangzik az :

Lakadalomra invitáló levél.

Nagyságtoknak, kegyelmeteknek, mint nekem becsülettel való jóakaró uraimnak, asszonyimnak Istentől kívánsági szerint való jókat, jó egészséges hosszú életet kívánok megadatni kedvesivel egyetemben.

Istennek ő szent felségének bölcs tettezése, a keresztyén anyaszentegyháznak jó rendtartása szörzé az házasságbéli szent szövetséget. Az én kedves fiam is *borosjenei gróf Székely Ádám* jedzette volt el az elmúlt napokban jövődöbéli szent házasságnak rendire, a keresztyéneknek dicséretes sokások szerint, tekéntetes és nagyságos *losonczy gróf Bánffy György* gubernator aram és *gróff Bethlen Klára* asszonyom szerelmes leányát, *gróff Bánffy Anna* kisasszonyt. Kiknek lakadalmaknak ideje s helye rendeltete ez jelen való esztendőben február 18 napjára az gyalui várban. Melyre nézve Nagyságtokat, kegyelmeteket, mint jóakaró uraimat, asszonyimat kérem szeretettel, fáradságát ne szánja s a megírt napra és helyre eljöni ne nehezteljen, hogy a Nagtok, kegték böcsületes tekintetivel és jelenlétével fiamnak és jóakaró uraimnak, atyámfiainak egybegyülekezete népesüljön. Mely Nagtok, kegték jóakaróját engedje Isten minden örvendetes alkalmatossággal megszolgálunk. Tartsa meg Isten és éltesse Nagtokat, kegtéket sokáig jó egészségben.

Kelt Kolozsvárott die 12. Januarii A. D 1702.

Nagtoknak, kegteknek

becsülettel szolgál, míg él

Gróff Székely Adám

Impozánsnak ígérkzett maga a bál is, melynek fővédnöke: gróf Kuun Géza dr.; bálanyái: Barcsay Domokosné, báró Bánffy Ernőné, dr. Purjesz Zsigmondné és Wesselényi Béla báróné voltak.

Az előadást megelőzték az édes izgalmak. Erdély virágai közül szép asszonyok, szép leányok vállalkoznak nemzeti díszruhában felöltözni, nemzeti empire-ban palotást lejteni. Megkezdődik a gyűlések kedves csicsérgése, lázas csevegése. Otthon a leányok arról ábrándoznak,

azt kérdezik folyton ifjú mamától, öreg nagymamától, hogy — hogy, is volt régen? Nagymamák emlékeznek magyar viseletre, délcegebb időkre és elmondják híven. Készülődnek, — varrnak, himeznek, ékszert fényesítnék. Jönnek a próbák. Palotást tanulnak a Newvork szálloda dísztermében, darabot a Nemzeti Színház színpadán. Ezen a két helyen egy hétig, minden délután sokan találkoznak Kolozsvár különböző társadalmi osztályából. Együtt éreznek ott mind s együtt élnek belé magokat a legendás múltba. Kedélyesek azok a színházi próbák. Elbeszélgetnek, el-elmúlatoznak, helyeket cserélnek; de mindent olyan jóízűen tesznek. Szádeczky magyaráz, — magyaráznak többen. Tanakodnak így is, — próbálgatják úgy is. Janovits Jenő dr. a színház fiatal művezetője elégedetten mosolyog, mikor eltalálják. Intézeti jobban, hol a hibát látja; csendet kér a rendhez, hol az csendet kíván s nagyobb szót a tánczhoz, hol az igen csöndes. Támogatja Bethlen Bálint gróf nagy jóakarattal, igaz magyarsággal, — aztán csönd lesz, rend lesz s ékes beszédeknek csak úgy zuhog árja! Zavarban csak a sugó van, mind könny nélkül tudják. Nincs szokva hozzája! Két banda cigánya felváltva muzsikál ősmagyar nótákat Szép ez a kép így is, már a tanulásban . . . Hát még a főpróba?! A 18-án délelőtt megtartott főpróbára nehéz volt jegyet kapni. Arra felöltötték a díszes ruhákat, feltették melléje a sok drágaságot, — az már ébredés számba ment. Ezer, meg ezer szem nézte, a mit látott, ezeren hallgatták azt, a mit mondtak. A jelen áhítattal ölelte át az ébredő múltat.

Nem lehet azt híven leírni, még levenni sem. Probálta jó Dunky lefényképezni; de kevés volt a fénye. Kissebb fény, nagyobb fényt nem bír oda varázsolni az üveglemezre. Gyöngé is lett a kép!

Az esti előadás az EMKE bálon, — maga a tündéralom . . .

Ragyognak a csillárok, minden páholy teli étellel, mosolygással; a vén színház nem sok olyan éjszakát ért meg. Zsufolásig tömve Thália csarnoka ünnepi közönséggel.

A színlap így adja elő a szereplőket:

Régi erdélyi lakadalom.

Történelmi korrajz 1702-ből. Öt képben. Összeállította: **dr. Szádeczky Lajos.**

1. *Menyasszony kikérése.* 2. *Nászlakoma.* 3. *Menyasszonytáncz.*

4. *Palotás.* 5. *Nászmenet.*

SZEMÉLYEK:

Örömatya gr. Bánffy György gubernátor	-- -- --	Br. Bornemisza Gábor.
Örömanya gr. Bánffyné-Bethlen Klára grófnő	-- -- --	Br. Feilitzsch Arthurné.
Völegény atyja id. gr. Székely Ádám	-- -- --	Br. Feilitzsch Arthur.
Völegény anyja gr. Székelyné-Rhédei Kata grófnő	-- -- --	Gr. Lázár Istvánné.
Völegény ifj. gr. Székely Ádám	-- -- --	Gr. Wass György
Menyasszony gr. Bánffy Anna	-- -- --	Br. Bánffy Ilona.

Nászaszonyok } Gr. Haller Györgyné — — — Dr. Farkas Gézáné
 } Gr. Bethlen Miklósné — — — Paget Ilona.

Vőlegény násznagya gr. Apor István, kincstartó — Gr. Bethlen Bálint.

Menyasszony főgazdája gr. Bethlen Miklós, kancellárius Dr. Szádeczky Lajos.

Nászkisasszonyok: Gr. Bethlen Mária, Br. Bornemisza Adél, Gr. Nemes Pólika, Pisztóry Irén.

Vőfélyek: Báró Apor Péter stb.: Betegh Sándor, Gr. Bethlen Sándor. Br. Bornemisza János, Kállay Gusztáv.

Előkészöntők: Deáky Attila, Fekete Lajos, Br. Horváth Emil, Hankó Veres Elemér, Mészáros Lajos.

Vicegazdák: Asztalos Kálmán, Nagy Géza, Dr. Óváry Elemér, Dr. Sárkány Loránd.

Udvari krónikás Cserey Mihály — — — — — Cserey Mihály.

Piszli, A gubernátor tréfás apródja — — — — — Leővey Leó.

Tréfás menyasszony — — — — — K. Árpási Kata

Nászoló leányok és a menyasszony vendégei: Asztalos Ida, br. Bánffy Jánosné, gr. Béli Liszka, gr. Béli Rozália, br. Bornemisza Gáborné, Elekes Panna, Felszeghy Jolán, Lukács Gizi, Némethy Lenke, Paál Böske, Purjesz Olga, Rettégi Margit, Szubotin Mariska, Török Sándorné, br. Wesselényi Pálma.

Nászoló úrfiak és a vőlegény vendégei: Br. Bánffy János, Barsay Tamás, gr. Béli Ferencz, Jellachich János, dr. Kozma Eadre, dr. Lázár Ernő, gr. Mikes Zsigmond, dr. Nagy Samu, Pótsa János, Z. Sebes Andor, Seethál Ferencz, br. Szentkereszthy Pál, gr. Teleki Ádám, O. Veress József, ifj. br. Wesselényi Miklós, Zrumetzky Viktor.

Szövetnékes ifjak, étkefogók, hegedűsök. — Színhely: Gyalu vára 1702.

Táncz: Régi magyar „Három a táncz“.

Felgördül a függöny s a gyalui vár gothikus termében: Bornemissza Gábor báró (Gr. Bánffy György gubernátor) örömapa, Feilitzsch Arthurné báróné (Gr. Bethlen Klára) örömanya és a menyasszony vendégei, élükön Szádeczky Lajos (Gr. Bethlen Miklós kancellár) főgazdával várják a vőlegény vendégeit. Érkeznek az előkészöntők, hallszik a tárogató s Bethlen Bálint gróf (Gr. Apor István kincstartó) a násznagy bevezeti Wass György grófot (Ifj. Gr. Szelely Ádám) a vőlegényt és nászkisérétét. Már egészen teli van a terem: hős urakkal, szép asszonyokkal, déleczeg leventékkal, viruló hajadonokkal és fejedelmi pompával.

A festőileg szép, híres magyariselet: paszomántos, prémes, bársony menték, sujtásos brokát atillák, kócsagos kalpagok; főkötők, párták, zsinoros vállak; virágos, skofummal himzett nehéz selyemruhák, drága csipkekötények adják meg a díszet az erőhez, a bájhoz. Vagyonokat érő családi ereklyék, zománczolt antik ékszerek, — régi ötvös munkák remekei: gombok, mentekötők, csattok, övek, forgók, kardok, sarkantyuk; gyűrűk, kősöntyűk, boglárok, nyakékek, diadémek, tömör, vert aranyból, ezüstből, — gazdagon megrakva: türkiszekkel, opálok,

kárbunkulusok, smaragdok, rubintok és gyémántokkal adják meg a fényt. A fehér gyöngyöket hófehér keblekre, — kagylócsiga sirta. Csillogón pompázva, ragyogóan égve szorják a kincsek a tüzsugarakat, — méltóan a méltósághoz!

Egy régi magyar — ránk nézve, szinte — túlvilági fényesség volt az. Gyönyörűség volt érezni, jól esik tudni, hogy még megtudunk jelenni méltóan a multhoz és hogy azok a kincsek olyan főúri és előkelő osztály birtokában vannak, — a kik mindig tudnak a haza és a jótékonyság oltárain áldozni.

Hogy miként beszéltek a menyasszony kiadásán, a nászszakomán, — azt elmondja Szádeczky Lajos, a történetíró poéta, nálamnál szebben és jobban! Lebegjen még előttem a bájos menyasszonynak báró Bánffy Ilonának és a nászoló asszonyok, leányoknak andalgó járása, deli-deli tánca . . . Palotás zenéje itt zsong körülöttem. Könnyezve hallgatom három grátiának szelid, édes hangját: Pisztóry Irén, gróf Nemes Pólíka, báró Bornemisza Adél bucsuztatják a menyasszonyt. Könnyezve hallgatom, mert bucsúszom én is, — ki tudja mikor álmodhatunk be ilyen szépen a dicső multba?

A végjelenet előtt még egy mozzanatról kell megemlékezni. Gróf Bethlen Bálint „a mi asszonyaink“ nevében arany tollat a1 át Szádeczky Lajos doktornak. Nemes a megemlékezés is, — a köszönet is! Meghatóan zárja be az ünnepet a palotás; magyar ampire-be öltözött szép leányok és díszruhás ifjak lejtik.

Azután elszakad a hur a cigányok hegedűjén, a közönség közé jönnek a szereplők és utánnok hull a függöny!

Nagy volt az anyagi haszna az EMKE-nek, nagyobb kultur-történelmi jelentősége, — erkölcsi sikere. Megmutatta a vendégeknek: képviselőknek, festőknek, íróknak, a tudomány embereinek: Szalay Imrének, Radisics Jenőnek, dr. Szabó Sándornak stb.eknek és megmutatta mindnyájunknak, hogy lélekemelőleg:

Ilyen volt a magyar régi ünnepsége;
Igaz, szép és gazdlag, — mint a dicsősége!

Felszeghy Dezső.

Papavató ének a XVII. század első feléből.

Az Erdélyi Múzeum ez évi második füzetében dr. Török István egy, a XVII. század első feléből származó s a református papok föl-
avatásakor énekelni szokott éneket tett közzé. Forrását az ev. ref. kollégium könyvtárában őrzött „*Canones ecclesiastici etc. Papae, 1625.*“ című kéziratban jelölte meg. A közzétett ének oly rossz és hézagos variánsa a papavató református éneknek, hogy ez alkalmából szükségesnek tartom a jobb szöveget bemutatni s magát a hozzáadott kommentárt egyben másban kiegészíteni. Mert nem szabad figyelmen kívül

hagyni, hogy irodalmi s egyháztörténeti szempontból egyaránt kívánatos az ilyen amúgy is ritka emlékeknek lehető jó szövegét ismerni.

Az ének maga a következő:

- Szent az Űristen és szent az ő neve,
Idvösséges szent igéje,
Szentséges minden ő szerzése,
Rettenetes ő törvénye.
5. Teljes hatalma mindeneneken :
A mennyei seregeken,
Birodalma mind mennyen, földön
És az mélységes tengereken.
- Ennek házában kik szolgáltok,
10. Mint pálmafa virágoztok,
Ének szóval vígadoztok,
És szent nevét úgy áldjátok.
- Parancsolatját fogadjátok,
Félelemmel imádjátok,
15. Áldomása úgy száll reátok,
Ha tisztetekben eljárátok :
- Ha értelem nélkül szűkölködtek,
Azt az Űrtől ti kérjétek,
Kétség nélkül, azt elveszíték ;
20. Szent törvényét őrizzétek.
- Az Űr megáldjon titeket,
Igazgassa elméteket,
És bátorítsa szíveteket,
Büntől őrizzen titeket.
25. Nagy méltóság ez ám rajtatok,
Hogy Isten papjai vagytok.
Azért nékie áldoztatok,
Ötet naponként áldjátok.
- Uralkodik (ő) közöttetek,
30. Mert lakozik tibennetek,
Örvendőzzön hát ti szívetek,
Óh mennyei örökösök.
- Sionban vagyon ő lakása,
Óvé Sálemmek városa,
35. Mondásában nincs változása,
Népének erős paizsa.
- Parancsol az Jehova nektek :
Ez világra kimenjétek
És szent igéjét hirdessétek
40. Ű léssen végig veletek.
- Azért vegyétek áldomását :
Az Szent-lélek ajándékát,
Kivel az őrdögnek országát
Elrontásatok ő hatalmát.
45. Tiszta életben ti éljétek,
Egymást igen szeressétek,
Az hitben egyesedjétek,
Ezt hagyja az Űr tinéktek !
- Hangassággal azt kiáltásatok,
50. Az mit titkon hallottatok,
Mint az egen fényes csillagok,
Ez világon úgy járjatok.
- Az községnek széptűkőri,
Ez világnak ő szavai,
55. Mert ti vagytok szövétneki,
Kikre szokott minden nézui.
- Isten lévén is tiveletek :
Nem árthat senki ti nektek ;
Józan életet kövessétek,
60. Hogy vétekteben ne esetek.
- Szent Írásnak szent igazsága,
Menyországának drága kulca,
Kezeteknél van gazdagsága,
Minden jónak sáfársága.
65. Vigyázzatok hát sörénységgel,
Mert az őrdög dühösséggel
Ólalkodik nagy mesterséggel
Utánnatok, nappal s éjjel.
- Prédikáljatok, fáradjatok,
70. Istenért munkálkodjatok,
Az szenthit mellettszenvedjétek,
Dicsőség leszen helyetek.
- Ez világnak gyakor szidalmát
Mevessétek káromlását,
75. Higyjük az Űrnak igazságát :
Megtapasztalj(uk) hatalmát.
- Restek a jóra ne legyetek,
Hivalkodástól fussatok,
Az szent Írást olvassátok,
80. Melyet tisztán kiadjatok.
- Hígység és boszonzkodás,
Távol járjon átkozódás,
Részegeskedés és tobzódás,
Távol legyen haragtartás.
85. Ne rágalmaz és fűsvény se légy,
Szódba tökéletes de légy,
Uzsorás, lopó, gyilkos ne légy
Istennél te kedves légy.

90. Ti kevélyek is ne gyetek, le
Noha vagyon bölcsességtek,
Mert Isten leszen ellenségtek,
Ha alázatosak nem lesztek.
- Egyetemben ezt mondjuk azért:
Aldott az Úr jóvoltaért,
95. Kit minden retteg hatalmáért
Imád fölséges voltaért.
- Na Istennek szent, szép serege,
Kinek Szent-lélek vezére,
Indúlj föl már új dicséretre,
100. S mondjad: Áldott Úrnak neve.
- Dávidnak a ki megesküdtél
És vele minden jót tettél
Krisztusban minket is szerettél
És örökösöddé tettél:
105. Erősíts meg te sz [ent] lölköddel
Gazdagíts meg kegyelmeddel
Áldj meg jó, tiszta értelemmel,
Bátorsággal, szeretettel.
110. Nagy hatalom és nagy tisztesség
Néked adassék dicsőség!
Te vallásodban szép egyesség
Légyen köztünk nagy csöndesség!
115. Szent vagy Uram, szent az te neved,
Szentséges az te beszéded,
Te seregedet öregbítسد
Velünk magad tiszteltessed.
Amen.

Az ének voltaképen a ma is szokásos papavató beszéd tételeinek versekben foglalt parafrázisa. Hogy mily tisztesség jár a papi hivatással, de egyúttal, hogy milyen kötelességek teljesítésére s a maga példaadó életében az erkölcsi életnek s a hitbéli hűségnek, tisztaságnak és a tudományok művelésének milyen teljességére kell törekednie. A papi állás díszének, a lelki atyaság hivatásának s a lelkipásztorság nemes feladatainak dicsérete, melyet az író az egyházi ének-kincsnek, egy-egy himnusznak, kezdő soráival átszöve, mindenütt az isteni hatalomnak, jóságnak megáldó szellemével dicsért. A XVII. század elején már jobb verseket tudtak írni, s főként Balassa Bálint és Rimai János után legalább a külső formára nagyobb igényeink volnának s annál inkább, mert Sz. Molnár Albert zoltárai nyomán az egyházi költészet is nagyobb lendületet vett. Az ének szerzője azonban nem költői dicsőségre vágyott, hanem az egyházi élet egyik szükségletét kívánta kielégíteni. Ennek a czélnak a költemény teljesen megfelel s e formájában az irodalomtörténet figyelmét inkább vonhatja magára, mint ama variansa után, a melyet az *Erdélyi Múzeum* fentebb közölt. S ez ok elegendő arra, hogy újra való lenyomatását ne tartsuk fölöslegesnek.

Ez ének Tóth Ferencz Analectái között (Tom IV. in 4° fol. 20^a — 21^a) a Magyar Nemzeti Múzeumban maradt meg s mellé Tóth Ferencznek ez a följegyzése: „Ez az ének 1612-esztendőből fogva 1629-ig készült, mert Pathai István ezekben az esztendőkből viselt superintendensséget vagy püspökséget a túl a dunai superintendenciában.“ A valóban a versfők: *Stephanus Pathai Superintendens* igazolják Tóth Ferencz állítását, a ki mint a túl a dunai superintendensok írójától várható, az időpontot is jól határozta meg. Ha a Török István közölt szöveg eredetiére a kézirat datálása (1625) alkalmazható, akkor az ének szerzése 1612—1625 közé esnék, a mi még jobban meghatározná a szerzetetés évét. Pathainak van egy másik éneke is: *Sok rendbeli próbák vannak rajtunk az*

életben, kezdő sorral, de ez sincs datálva. Az a körülmény, hogy ez az ének eddig csak az 1635-iki, lőcsei kiadású *Énekeskönyvben* tűnt elő, azt látszik mutatni, hogy a Dunántúlról Belényesre hívott szuperintendens, talán személyes összeköttetései révén vétethette föl a halála előtt két évvel megjelent gyűjteménybe ezt az énekét. Ez sem mutatja azonban az énekek szereztetése idejét, legföljebb azt, hogy Pathia szuperintendenssége alatt és után néha-néha még megírt egy-egy énekét.

Az ének korának meghatározására az *ad notam* sem elegendő alap, mert az „Óh Izrael szerető népem“ kezdetű himnusz már a XVI. századi énekeskönyvekben rendre megvan. A legkorábbi a Huszár Gálé (1574), a két debreczeni énekes könyv, (1579. és 1590) közben Bornemisszánál (1583), s azután a bártfaiban (1593), s ettől kezdve az 1616-iki Gönczi-féléből végig énekeskönyveink nagy részében rendszerint benne van. Ez a nagyon kedvelt himnusz méltó *ad notámja* volt a papavató éneknek, mert a lutheránus atyafiak is énekeltek s fölverték gyűjteményeikbe. Talán épen ezen az okon szerepelt Pathai szemében is *ad notamként*, mert Pathai a XVII. század második tizedéből nagy buzgósággal dolgozott a testvér-egyházak egyesítésén, úgy, hogy dunántúli hívei szemében e buzgalma népszerűségének sokat is ártott. Ha ez így van, a minék 47 sora: *Az hitben egyesedjétek* s a 111-ik sora: *Té vallásodban szép egység legyen köztünk* mutatkozik korhatározónak, tehát arra az időre utal, a mikor Pathai 1625. előtt (Török István dátuma szerint) mint veszprémi pap (1613-tól) az unió érdekében buzgókodott.

Erdélyi Pál.

Új magyar könyvészeti munka.

Barcza Imre „*Bibliographia Hungarica 1886—1900.*“ című mű kiadását tervezi. Műve a Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudomány Akadémia, Budapesti Tudomány Egyetem, Kolozsvári Tudomány Egyetem és Erdélyi Múzeum, központi Statisztikai Hivatal, a magyar Országgyűlés képviselőháza, Országos Erdészeti Egyesület, Országos Gazdasági Egyesület s egyéb fővárosi és vidéki könyvtárakban található művek kritikai feldolgozása alapján készülvén, alaposság tekintetében egyike lesz a legmegbízhatóbb forrásmunkáinknak. A mű két részből fog állani, s füzetenként jelenik meg. Egy-egy két íves 128 hasápból álló füzet ára 1 korona 60 fillér. A teljes mű körülbelül 40 füzetben jelenik meg. Az I. rész betűrendben közölni fogja az összes hazai magyar irodalmi termékeket. A könyvpiacra nem került, egyházi, egyetemi, iskolai, megyei, községi, egyleti- és egyéb hivatalos nyomtatványok, iskolai értesítőkből megjelent értekezések, kivágások, önálló cím nélküli különnyomatok irodalmi termékeit. A II. rész tárgyak szerint közölni fogja az I. rész anyagát. Bevezető tanulmányt Dr. Ferenczi Zoltán, a budapesti tudomány egyetem könyvtárának igazgatója írja hozzá. A megrendelések szerző nevére (Budapest, Dorottya-u.) küldendők.

„Rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt“ ezímen érdekes értekezése jelent meg *Békefi Remignek*. A kis 40 lapra terjedő füzet, — mely a M. Tud. Akad. kiadásában jelent meg, az „Értekezések“ közt összefoglalja mindazon emlékeket, a melyek a rabszolgákra vonatkozólag Árpádkori forrásainkban találhatóak. Legelőbb is rámutat azokra a bibliai valláserkölesi elvekre, melyek a rabszolgák ókori felfogásban rejlő helyzetét megingatták s így előkészítették annak a felfogásnak kifejlődését, hogy a rabszolgaság nem nélkülözhetetlen intézménye a társadalomnak. Azután szól a honfoglaló magyarok rabszolgáiról, s hogy ezek és a szolgatársak között a mindkettőre használt közös „servi“ kifejezés mellett sokszor igen nehéz megállapítani a különbséget. Kimutatja, hogy az egyház nagy különbséget tett a keresztyén és pogány rabszolgák között. Szól első királyaink törvényes intézkedéseiről a rabszolgák felszabadítására vonatkozólag. A rabszolgák felszabadításának oka igen különböző volt. De az indító ok legtöbb esetben *vallásos*, melynél fogva a felszabadítók lelki üdvösségüket emlegetik. Vannak azonban más okok is. Így okúl szolgál a *szolgálati érdem és hűség*. A felszabadítás azután nem mindenkor feltétlen, hanem sokszor bizonyos körülmények beálltához van kötve. Emlékezik azután értekező az u. n. *részletes* felszabadításról, a midőn t. i. a felszabadított rabszolga személyére nézve szabaddá lett ugyan, de időnként bizonyos adományozásra vagy szolgálatra volt kötelezve. Ezek voltak az u. n. *torlók*. Miután ezek különféle változatait felmaradt emlékeink alapján példák-
kal illusztrálja, a rabszolgák helyzetét és jogi viszonyait fejtegeti. A magyar rabszolgát éppen úgy birtoknak tekintették, mint akár az erdőt, szőlőt és halastavakat, de bár a rabszolgát vagyonnak nézték és a lóval, szarvasmarhával együtt emlegették, mégis a törvény oltalmazta. Majd szól a rabszolgák házasságáról, rabszolga-lopásról stb. Azután a szőkevény rabszolgák eseteit tárgyalja s a rájuk vonatkozó törvényes intézkedésekről emlékezik. A rabszolgák büntetését sorolja aztán elő. A büntetés nemei a megvesszőzés, bírságolás és testi megcsónkítás. A rabszolgák számának szaporodása első sorban a természetes úton történt, mert a rabszolgának ivadékai is rabszolgák voltak. De gyakori volt az eset, hogy valaki büntetésből lett rabszolgává. Szaporodtak a rabszolgák adás-vevés útján. Csehországból már a XI. század első felében került hozzánk vétel útján rabszolga. Nagyon megszorodott ez úton a rabszolgák száma a XIII. század elején, a midőn keresztyén rabszolgákat is árúltak, a mit törvényes tilalom nem tudott megakadályozni. A rabszolgák ára különféle volt s egy rabszolgát átlag 3 márkán számítottak

Vörösmarty emlékkönyve ezímen a költő születésének százados évfordulójára rendezett országos ünnepély alkalmából egy 363 lapra terjedő kötetet adott ki a székesfejérvári Vörösmarty-kör. E kötetben össze vannak gyűjtve a Székesfejérvárott a Vörösmarty ünnep alkalmából elmondott beszédek, ódák és a Petőfi-Társaság, a Kisfaludy-Társaság

ság ünnepén s az egyetemi ifjúság Vörösmarty-ünnepén tartott felolvasások. Azután költő halála alkalmából megjelent cikkek szemelvényét adja, összegyűjtve hét 1855-iki újság közleményét. Ezek között találjuk Tóth Lőrincz, Bulyovszky Gyula, Jókai Mór, Beöthy Zsigmond és Salamon Ferencz emlékezéseit. Megtaláljuk e kötetben a Vörösmarty felett elmondott kiválóbb emlékbeszédeket. Így a M. T. Akadadémia közgyűlésében 1858 decz. 20-án B. Eötvös József által elmondott emlékbeszédet és B. Kemény Zsigmondnak a Kisfaludy-Társaság 1864. február 6-án tartott emlékbeszédét. Majd a Vörösmarty család leszármazása és vérségi összeköttetései cz. közlemény és V. M. önéletrajzi feljegyzései után V. okíratait kapjuk. Egy újabb fejezet Vörösmarty Mihályné sz. Csajághy Laura emlékezetének van szentelve, mely után a költő érdekes levelezése következik. Ezen 285 darab levélközleményben megtaláljuk Vörösmartynek a politikai és közélet terén szerepelt egyénekekkel folytatott levelezését s a költő családi és baráti levelezéseit, mikhez e könyv szerkesztője, Czapáry László dr. ismertetése járul. A tartalmas könyvet a Vörösmarty-irodalomra vonatkozó repertorium (1825—1899.) zárja be és számos kép, okírat, kézirat-másolat egészíti ki.

A magyar haza föld- és néprajzi jellemképekben. E czímen jelent meg újabban egy húsz ívre terjedő könyv, melyben szerzője *Hanusz* István kecskeméti tanár érdekes és vonzó képekben állítja elénk a magyar haza földének és népének jellemző vonásait. Ilyen természetű leírásokban különben is annyira szegény irodalmunk, hogy a könyv már tárgyánál s irányánál fogva is érdeket keltő. A 18 részből álló mű főérteme, hogy mint könnyű és szórakoztató olvasmány tanulságos és azonfelül hazaszeretetre ébresztő. Hazánk természeti szépségeit annyira nem ismerjük, hogy mint ez irányban ismeretterjesztő és szórakoztató olvasmány nagyon megérdemli méltánylásunkat. Tájékoztatásul, hogy minő keretben mozog a mű ide jegyzem a tartalom jegyzékét: 1. Nagy Magyarország. 2. Hazánk határai. 3. Magyarország hegyvilágából. 4. A természet játéka. 5. Népköltés a Magyarföld geológiájában. 6. Tájképi szépségek. 7. Magyarország Dunája. 8. Az öreg folyó oldalmozgása. 9. Fölolvasás a Tiszáról. 10. Állóvizek úszó-földek. 11. Munkásvizeink. 12. Csodakútak hazánkban. 13. Javasziveink ismertetéséhez. 14. Hazánk nozogeografiájából. 15. Népmozgalom Magyarországon. 16. A románok terjeszkedése. 17. Városaink népessége. 18. Nemzeti iparunk földrajzi eloszlása.

Már e czímek elősorolása elárúlja a mű érdekes, változatos és tanulságos voltát és kívánatos volna, hogy a kilátásba helyezett újabb 20 ív megjelenése a közönség pártfogása hiányán el ne maradjon.

Adatok a Teleki-könyvtár alapításának történetéhez czímen egy kis füzet jelent meg külön lenyomatként a marosvásárhelyi „Székely Ellenzék“ ez évi folyamából. A közleményben, melyet ifj. *Biás* István ismertet, néhány új, érdekes adatot nyerünk a marosvásárhelyi

Teleki-könyvtár régebbi történetéhez. Közlő Mihelyes János naplójából¹ vette az adatokat, ki mint a könyvtár-alapító Teleki Sámuel gróf kancellár secretariususa, bizalmi embere, nemcsak közlelől ismerte a könyvtár viszonyait, hanem mint a gróf megbízottja, maga rendezte a théka anyagját. Az 1764—1794-ig terjedő napló utolsó tiz oldalán írja le Mihelyes a könyvtár rendezése körül végzett munkálatait, melyet ő Bécsben az erdélyi udvari kancellárián teljesített, mielőtt a könyvtár anyaga az alapító kancellár rendelkezése szerint Marosvásárhelyre került volna. Leírja a rendszert, melyet az anyag rendezésében követett. Megemlíti a feljegyzés, hogy „ez a bibliothekája ő ő excellentiájának felkerült eddig is 60 ezer forintjánál többre“.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat tizenegyedik Évkönyve az 1900. évről. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1900. évi munkásságáról számol be a most megjelent tizenegyedik évkönyv, melynek főbb tartalma a következő:

A múlt évben ünnepelvén a társaság 20 éves fennállását, gróf *Kuun Gézának*, az époly áldozatkész, mint fáradságtalan tudós főúrnak tartalmas elnöki megnyitója vezeti be az évkönyvet. *Sólyom-Fekete Ferencz* Szilágyi Sándorról emlékezik meg kegyeletes szavakban, ki a társulatnak tiszteletbeli tagja volt.

Azután *Mailand Oszkár* teszi tanulmánytárgyává Hunyadmegye magyar és román népét s „Ethnographiai párhuzamok“ című értekezésében kimutatja, hogy a magyar és román nép szellemi termékeiben találni lehet közvetlen a nép lelkének bensejét érintő érintkezési pontokat. Dr. *Wertner Mór* oklevéltári kutatásai alapján közli Hunyadmegye legrégebbi tisztikarát a XV. század végéig. *Bátori Ármín* érdekes népszámlálási adatokat közöl az 178—1845. évekből, melyekből kitűnik, hogy Hunyadmegyének most csaknem kétszer annyi lakosa van, mint 1841-ben. Dr. *Amlacher Albert* megállapítja a Makray-családnak, mely Hunyadmegye egyik legrégebbi családja s körülbelül 600 éve lakik itt, nemzedékrendjét Báthory Kristófnak 1577. ítéletlevele alapján. Aztán *Köváry László* értekezik Hunyadmegye kihalt családjairól, majd dr. *Wertner Mór* értekezik a Hunyadiakról, tárgyalva a család eredetét és nemzedékrendjét. Dr. *Sólyom-Fekete Ferencz* „A Hunyadiak rokonsága“ című dolgozatával érdekes adatokat nyújt *Wertner* tanulmányához, bár nem mindenben fogadja el véleményét. A III. fejezetet képező hunyadmegyei oklevéltárban a megye történelmére vonatkozó adatok közöltetnek.

¹ A napló jelenleg Mihelyes Zsigmond birtokában van Szász-Régenben.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

I.

Az E. M. E. ig. választmánya febr. 13-án Szamosi János dr. elnökle alatt az orvos term.-tud. szakosztály helyiségében tartott ülésén a pénztár és számadás vizsgálók tettek jelentést kiküldetésök elvégzéséről.

A költségvetés elkészítésére bizottság küldetett ki.

A régiségtár igazgatója jelenté, hogy Szabó Dénes dr. egy becses éremgyűjteményt adott a régiségtárnak. A vál. ülés az adományozónak köszönetet szavazott és alapító tagjai sorába iktatta.

Szádeczky Lajos titkár egy Gyaluban, a Balogh János mézárós kertjében a földben talált nagy pecsétnyomót szerzett meg és adományozott a régiségtárnak, a mely Petrasko oláh vajdáé volt (1554—56) s melyen Oláhország címere s a vajda neve s címe van bevésve, Cyril betűkkel. Ugyancsak a titkár egy igen díszesen kiállított, festett virágfűzérrel ékesített, címeres nemes levelet adományozott a kéziratárnak: Thury Ferencz címeres nemes levelét, melyet ez II. Rákóczy Györgytől kapott 1658-ban.

Könyvtár igazgató jelenti, hogy a br. Wesselényi család id. Wesselényi Miklós báró 15 kötetnyi naplóját depositumként beadta a kéziratárba a család levéltára mellé. Hálás köszönettel fogadtatott.

VERES Zoltán festőművész az egyesületnek felajánlotta „a számpad” cz. festményét. Köszönettel vétetett s az adományozó az alapító tagok közé vétetik fel.

II.

Az Erdélyi Múzeum-Egyletnek bölcselet-, nyelv- és történettudományi szakosztálya márcz. 19-én felolvasó ülést tartott a városháza nagytermében, melynek padosrait szép számban töltötte meg az érdeklődő közönség.

A felolvasó ülést tizenegy órakor nyitotta meg dr. Szamosi János, a szakosztály elnöke.

Megnyitó beszéde után dr. Szádeczky Lajos titkár mutatta be Kőváry Lászlónak tanulmányát, mely az erdélyi arisztokrácia pusztulását a múlt században vizsgálja. (Füzetünk élén olvasható.)

Azután Komáromy Andor olvasta fel a kolozsvári boszorkánypörökről szóló tanulmányát. Az első adatunk 1565-ből származik egy boszorkánypörőről, mely Kolozsvárt folyt le, s innen 1796-ig 38 boszorkánypörőről tesznek tanúságot a város jegyzőkönyvei. De volt bizonyára több is, már 1565 előtt, csakhogy az ezekről szóló iratok elvesztek. A pörök részint magánpanaszra, részint hivatalosan folytak, s a legtöbb esetben halállal végződtek. A kivégzési aktust, a máglya-halált tortúra előzte meg. Egy boszorkányégetés költségei — mint azt egy 1588-ból, meg egy néhány évvel később fennmaradt jegyzőkönyv tanúsítja — az akkori pénz szerint mintegy 5 forintot tett ki, (ez ma 50—60 frt. értéknek felel meg). A felvilágosult szellemben megirt tanulmányt — melynek végén a szerző korunk modern babonáit (spiritizmus, suggestio) is elítélte — a közönség kitörő tapssal fogadta.

Végül dr. Erdélyi Pálnak, az egyetemi könyvtár igazgatójának felolvasása következett Mátyás király könyvtáráról.

A Mátyás könyvtár (Corvina) alapítása 1847-re helyezhető. A belőle fennmaradt kodexek úgy belső kiállításra (illusztrációk), mint kötés dolgában sajátos külön jelleggel bírnak a művészet történetében s műiparunk fejlődésében. Az illusztrációk díszkrét színkeverésükkel válnak ki, úgy, hogy színeik ma is teljesen üdék s a hol — a nedveség következtében meg is változtak, ott sem mosódtak el vagy fakultak meg. Hanem (egy eddig ismeretlen vegyiszer alkalmazása folytán) színt változtattak. Erdély területén csak egyetlen ilyen Corvin-codex van, Marosvásárhelyt, de ez sem a szebbek közül való. A kiváló szak-tudással megirt tanulmány a Mátyás király albumnak egy fejezetét fogja alkotni.